

MINU MÄLESTUSED

Laine Marie Rosse

Sündinud 7. juulil 1915 Kolga Leesil Harjumaal neiuna Palmroos

Surnud 24. detsembril 1997 Perthis, Lääne-Austraalias

Kirja pandud kodus Bellevues, juuli 1990 – märts 1991.

Olen mõne päeva pärast 75 aastat vana. Iseloomult kärsitu ja alati liikuv. Kogu elu olen otsinud vaheldust ja midagi uut. See rahutu iseloom on toonud mind siia kaugele Austraaliasse. Siia, kui kõik looduse märgid, millega olin lapsepõlves harjunud, on täielikult ümber pööratud. Eestimaal, minu kodus, tõusis päike idast ja loojus läände. Siin ümberpöörduvalt. Kui tuuled puhusid põhjast, olid need külmad ja vinged. Siin aga on põhjatuuled tulised nagu meil kodus saunaleil. Sauna kui sellist, mis oli mu kodus, siin ei tunta. Palju muidki asju, millega olin kodus harjunud, on siinsetele inimestele võõrad ja tundmatud.

Eestimaal, mu kodumaal, on siit geograafiliselt määratult kaugel. Praegusel tehnikaajastul lennukiga lennates ei tundugi see vahemaa nii pikk. Olen mitmel korral Eestimaad külastanud. Nüüd, kus olen vana, ei taha enam palju rännata, kodus on kõige parem olla. Mõtlesin, et panen kirja oma seiklused ja mälestused, et teie sääl kaugel kodumaal, võiksite sellest lugeda.

Oli sügis, september 1944. Maa oli täis põgenikke, sest Stalini kommunistlik sõjavägi lähenes Tallinnale. Oli kohutavalt ärev aeg, kus inimesel ei olnud mingit väärtust, igauks oli teadmatutes ja hirmul. Kommunistlik valitsus oli olnud Eestis 40.- 41. aastal väga lühikest aega, kuid selle lühikese aja jooksul tegid nad nii palju hävitustööd. Seepärast siis see ahastus, hirm ja põgenemine kodumaalt. Ma ei saanud Tallinnas elades ka toidukaarte endale ja lastele. Maalt toodud söögitagavarad lõppesid. Mida teha? Mida ette võtta? Kuulsime iga päev suurtükkide kõminat – aknalaasid klirisesid. Sõjavägi lähenes. Vene sõjavägi. Ei sõitnud enam rongid ega omnibussid. Tallinna tänavad olid inimestest tühjad. Küsisin endalt: kuhu minna? Abi ei olnud loota kellelki.

Mu kallid vanem õde Hilda oli juba oma lastega ära sünnikodusse Leesile läinud aga Hilda abikaasa Albert oli veel linnas. Albert oli väga hea ja abivalmis inimene, kes alati mind aitas kui abi vajasin. Mõtlesin, et ainuke päästetee meile oli laevaga siit ära Saksamaale sõita. Laevu, mis võtsid põgenikke peale, seisis veel sadamas. Albert, hea inimene, aitas mind lastega Tallinna Sadamasse. Ümberringi helkis tulede kuma, igal pool kohtas inimeste hirmunud silmi ja tumma küsimust – mis nüüd saab? Kuhu minna?

Niisiis läksin ma Alberti seltsis koos väikese Krista ja Tiiduga sadama poole. Oli 20. september 1944, väikese Krista 1-aastane sünnipäev. Oli tal vaesekesel raske elu algus. Poeg Tiit oli 2 aastat ja 9 kuud vana. Tiit oli hästi arenenud väga elavaloomuline poiss, kes mulle tol korral palju muret tegi, sest ta jooksis ringi ning alatihti kaotas ta silmist.

Juba jõudis kätte õhtu, kuid meie ikka ootasime laeva, millega saaksime üle mere sellest sõjakärast välja. Siis tuli reidile Punase Risti laev nimega Moeru. Sellele laevale said eeskätt haavatud sõdurid, õed ja arstid, kuid ruumi oli veel ka tsiviilpõgenikele. Meie juurde tuli üks saksa ohvitser ja küsis, kui palju pakke meil kaasas on? Kuna meil ei olnud palju pakke, siis ütles ta, et võime Moeru peale tulla. Ta oli hea inimene ja aitas meil isegi kohvrit sinna kai äärde

kanda. Moeru oli ilus ja puhas laev, külgedele värvitud suured punased ristid ja mastis lehvis punase ristiga lipp. Moeru ei olnud veel jõudnud kai äärde, vaid seisis natuke kaugemal reidil. Kell oli juba kaheksa läbi õhtul. Pidime ikka veel ootama, kuid siis tuli kai äärde üks väga suur laev. Selle laeva nimi oli Lapland. Inimesed hakkasid suurte pakkidega kõik sinna trügima. Ja nagu ma olin, kärsitu iseloomuga, hakkasin ka mina koos lastega sinnapoole trügima. Kogu meie maine varandus mahtus lapsevankris madratsi alla, Krista istus selle peal, suur käsikohver oli mul käeotsas ja Tiit, see istus kaksiratsi seljas, või õigemini mu õlgadel ja nuttis valjusti. Jõudsime selle suure laeva juurde, kuid reisijaid enne kella kümnet õhtul laevale ei lastud.

Eestlased on üldiselt külmad oma tunnetes. Nii ka sel õhtul: seisin abitult oma kahe väikese lapsega. Teised, kel ei onud lapsi kaasas või grupid, kus olid mehed rabelesid ja tegid endale teed laevale. Tekkis nagu paanika, et laevale saada. Mõeldi, et laeval ei jätku ruumi kõigile ja keegi ei tahtnud maha jääda. Trügimine oli väga suur. Igaüks võitles iseenda eest kuis jaksas. Suured puust kastid ja kohvrid pigistasid halastamatult meid enda vahele. Tiidul oli nutt varuks. Lapse haleda nutu peale märkas õnneks meid üks Laplandi ohvitser. Näidates käega minu ja laste peale, ütles ta: „Enne ei pääse keegi siit laevatrepist üles, kui see noor naine oma kahe lapsega laevale saab“. See hea inimene saatis veel kaks madrust mu pakke laevale kandma. Üks lükkas vankrit Kristaga, teine võttis raske kohvri. Minule jäi ainult mu portfell ja käekott, Tiit hoidis teisest käest kinni. Rahvas andis meile teed ja nii me saime lõpuks sinna, kuhu olime juba tunde oodanud. Hiljem oma elus kogesin, et sõja ajal ei ole 4-5 tundi ootamist üldse märkimisväärne.

Nagu juba varem nimetasin, oli Lapland suur laev. Tekiga kokku kolmekordne. Järgnesin madrustele, kes kandsid Krista kõrgest trepist alla, siis veel teisest kõrgest trepist alla laeva põhja. Seal olid puust narid magamisasemeteks. Viskasin oma asjad ühele neist ja siis pikutasime Tiiduga sinna kõrvale. Minu keha nõudis puhkust ja see puust nari oli hea mu roidunud liikmetele, kuid peas lendas palju mõtteid. Kahju oli lahkuda kodumaalt. Hirm oli tundmatu tuleviku ees. Teadmatus, kuhu minna. Saksamaa oli nii suur, sest oli haaranud endale veel palju teisi riike. Ainus oli vaikeses palves Jumalalt abi paluda.

Siin laeval ei sõlmitud uusi sõprussidemeid. Igaühel oli endaga palju tegemist, oldi vaiksed, mõeldes enda muremõtteid. Kellelgi polnud aega teiste jaoks. Lapland seisis reidil terve öö, samuti teised laevad. Meie konvois oli kokku 8 laeva. Ka Moeru oli selles konvois. Hommikul kell 4 võeti veel põgenikke peale ja Lapland lahkus sadamast kell viie paiku. Vaatasime lahkudes pisarsilmil linna poole. Tallinna kohal olid ainult hõõguvad tuled ja suits. Oli ju sõda, mis toob alati endaga kaasa õnnetust, viha, viletsust ja vaenu. Reidil anti meile kõigile päästevestid. Need, kes olid lähemal ja kangemad, said endale ilusad uued korkvestid. Meile, viimastele anti mingisuguste kasvudega täistopitud vestid, korkveste ei jätkunud, sest rahvast oli liiga palju. Ma võtsin need küll vastu, kuid ei pannud endale ega ka lastele ümber. Meri oli suurtes lainetes ja ma mõtlesin, et Krista on nii väikene, ta ei peaks niikuinii meres vastu. Ja lõpuks, mis elu see on, kui näed, et su väikesed lapsed kaovad külma keerlevasse vette. Lamasin vaikselt naril, südames ainult üks suur palve Jumalale. Hoia ja kaitse meid, suur Looja.

Meie laeval oli 2-3 õhutõrje kahurit, mis meie kaitseks vene lennukeid tulistasid. Need loopisid alla torpeedosid laevadele. Tänu kahuritele õnneks meie laeva nad ei tabanud. Moeru sai aga täistabamuse ja 10-15 minutiga oli vajunud merepõhja. On olemas rahvusvaheline kokkulepe, et Punase Risti laevu ei kahjustata, kuid need kommunistlikud sõdalased ei hoolinud millestki.

Uppunuid oli Moerul väga palju. Meie laev võttis peale 22 inimest, nende seas ei olnud ühtegi last.

Kui seda kõike nägin, siis mõtlesin, et inimese elu ja saatus on imelikult juhitud. Mina pidin ju ka Moeru peale minema. Olin rõõmus sellel tunnil, et minu ja mu laste elu ei lõppenud seal tormisel merel. Mul oli usk ja lootus, ehk siiski jõuame üle selle vahutava vee Saksamaale, kus jälle kindel maa jalge all.

Kõik läks pärast seda hästi. Laupäeva hommikul kella 10 paiku jõudsimme Gotenhafeni sadamasse. Seal aidatai meid kõiki rongi peale (sel oli palju vaguneid) ja sõit läks Berliini poole – Wilhelmshageni läbikäigu laagrisse. Seal laagris oli palju inimesi mitmetest maadest. Laager jagunes kahte ossa: esimene osa oli „reinige seite“ ja teine „unreinige seite“. Meie saime puhtamasse laagri ossa, milles olid itaallased, lätlased, leedulased. Poolakate, venelaste, jugoslaavlaste jaoks oli „unreinige seite“. Meie pesuruumid olid katuse all, neil olid vaid veekraanid õues. Mõlemad laagrid olid piiratud kõrge okastraadist aiaga. Väravatel olid valvepostid - mundrimehed, kellele pidi näitama isikut tõendavat dokumenti. Saime kohe teisel päeval Ausländer Ausweis'id. Sellest laagrist sõitsid paljud edasi lõuna poole tuttavate juurde. Minul lastega aga ei olnud kuhugile minna. Siis korraldati laagris lasteaed, sest kes väljas tööl käisid, pidid lapsed laagrisse jätma. Mina sain seal siis lasteaednikuna tööd ja omad lapsed olid ka minuga. Väikese Krista tervis halvenes. Kodu-Eestis oli tal juba seljaviga, kuid siin ei jaksanud ta enam üldse käia. Pidin teda süles kandma. Ka ei saanud ta siin õiget toitu, mida väikesed lapsed vajavad.

Laagris kohtasin ka Aliide Leesmenti, kel oli samuti kaks last – 6-aastane Martin ja Tiido vanune Henn. Berliinis oli juba asutatud Hilfstelle für Esten. Läksime sinna Aliidega kahejkesi, et küida nõu ja abi, sest Berliinis pommitati tihti, meie pidime iga kord varjendisse minema. Kord oli tugev. Sakslased on igas tegevuses korrahoidja rahvas - Ordnung mus sein. Seal Helfstelles töötas üks eesti proua, kes meid abistas. Ta abikaasa oli Eestis kirikuõpetaja olnud, kuid venelased arreteerisid ta 1941.aastal. Tema nime ma enam ei mäleta, kuid ta oli väga armas inimene, kes käis meie pärast mitmetes ametiasutustes ja sai viimaks meile väljasõiduload Berliinist. Kokku oli selles laagris 22 eestlast. 9 meie hulgast läksid Saksmaa lääne poole. Koos vanade ja lastega 13-le inimesele määrati elamiseks Cst Prenszeni Wonseni puhkekodusse. See oli endine Poola mõis, mis oli muudetud Hitleri ajal puhkekoduks saksa sõjaväelastele, kes tuled sinna puhkust veetma. Puhkekodu asus umbes 120 km Varssavist lääne poole.

Kui ma ei eksi, siis oli see 22. oktoobril, mil jõudsin varahommikul lastega Graudenzi jaama, olles sõitnud öö läbi Berliinist sinna. Sakslased hoolitsesid emade ja laste eest hästi. Rongides oli alati eraldi vagun „Für Mütter und Kinder“ , kus pehmed istmed, ruumi rohkem ja ei olnud mingit rabelemist, et sisse saada. Teistesse vagunitesse olid inimesed tungemas ja istekohti kõigile ei jätkunud.

Seal Graudenzi jaamas ootasid sõidukit, mis pidi meid Wonseni puhkekodusse toimetama. Tunni aja pärast ilmus jaama kutsar sõidukiga, mis oli vanamoodne mõisakaarik, kus kutsar istub ees pukis. See oli palju suurem kui voorimehe troska. Oli väga ilus päikesepaisteline oktoobrihommik. Puudelt langesid kuldsed ja punased lehed. Tee viis läbi väikestest orgudest ja kinkudest. Meenutan nüüdki, et Poolamaa loodus oli väga kaunis.

Pean ütlema, et meid võeti hästi vastu. Iga perekond sai ilusa möbleeritu toa. Esimesel kuul käis isegi teenija meie voodipesu vahetamas ja põrandaid pesemas. Puhkekodu töötajad oli kõik poola mehed ja naised. Käisime suures söögisaalis söömas ja tundsi end nagu külalised. Jõulud veetsime ka selles Wonseni mõisas. Suures söögisaalis oli täies ehtes kaunis jõulupuu ning õhtusöögiks oli hanepraad, pruunid ahjukartulid, hapukapsad. Ka küpsised ja vein ei puudunud jõululaualt. Tiit sai just 17. detsembril 3-aastaseks. Ta oli väga kena ja julge poiss. Keegi lastest ei tahtnud või julgenud salmi ütelda, ainult Tiit oli vahva ja laulis julgesti: "Oo tannenbaum, oo tannenbaum, wie grüne sind deine blätter..." Selle eest anti temale eraldi suur kotitais maiustusi ja mulle selle eest, et mul nii tore poeg on, üks suur kirjablokk koos ümbrikutega.

Talv oli külm. Algas aasta 1945. Lumehange kerkisid juba poole maja kõrgusele. Sõjarinne tuli lähemale ja 12. jaanuaril alustasime teed lääne poole. Kaks ja pool kuud oli meil seal puhkekodus nii hea rahulik elu olnud. Nüüd pidime minema välja tormide ja tuiskude kätte, kus kraadiklaas näitas -20 °C.

Meie, 13 eestlast, ühinesime sakslastega, et hobuste ja suurte vankritega läände sõita. Kaks hobust oli ühe suure pika vankri ette rakendatud ka vankrid olid puldandikkudega pealt kaetud. Ehk olete niisuguseid näinud Ameerika filmides, kus Euroopast Ameerikasse ümberasujad samasuguseid kaetud vankreid kasutasid.

Eestlastest olid seal Aliide Leesment oma kahe pojaga, mina oma kahe lapsega, Thea Simm Tartust kahe poja ja väikese tütreaga, kes oli aasta vanem kui Krista ja tema vana haige ema. Siis oli veel pr. Maisaar Narvast oma vana emaga, kes oli nii 70 ümber. Vanad ja lapsed istusid vankris. Meie, noored, pidime jala vooris kõmpima. Teed olid täis lund ja tuisku. Ka vankrirattad oli lund täis, nii et hobused ei jõudnud neid enam edasi tõmmata. Mõnikord pidime aitama ka meie vankreid tagant lükata. Saime ainult nii 10 km mindud, kui üks sakslaste hobuvoor meile vastu tuli ja teatas, et edasi minna ei saa. Vene sõjavägi oli juba ees ja tee oli läbi lõigatud. Hobused ja vankrid pöörati ringi ja tee läks jälle tagasi Wonseni mõisa. Järgmisel päeval palusin puhkekodu juhatajat, et ta meile lubaks ühe hobuse, vankri ja tallimehe, kes viiks meid, eestlasi, Graudenzi jaama. Ta oli hea mees ja palus tallimeest viia meid ainult suurele maanteele, kus võiksime saada edasisõitu jaama, sest maanteel sõitis palju Saksa sõjaväe veoautosid, millega saab edasi sõita. Poolakas viis meid suure maantee äärde, ladus asjad lume sisse, endal nägu naerul, et venelased tulevad ja nemad sakslastest lahti saavad. Ega poolakatel kerge olnud, sakslased kohtlesid neid halvasti. Paljudes kohtades olid väljas sildid – „Hunden und Polen eintritt verboten“ (koortele ja poolakatele sissepääs keelatud). Kas ei olnud hirmus oma kodumaal saada koortega ühele tasemele pandud. Poola rahvas kannatas väga, samuti kui meie, eestlased. Seisime seal talvekülmas võõral maal.

Väike Krista oli haige, temale oli selline elu kohutav. Ta oli ilma elulustita laps. Kuhu ma ta maha panis, seal ta istus liikumatult, tal ei olnud jaksu püsti tõusmiseks. Pidin teda alati süles kandma. Tänu Jumalale oli Tiit terve ja tuli sellest raskest ajast läbi ainult nohu ja kõhaga.

Kui poolakas oli meid maantee äärde lumme maha tõstnud ja ise tagasi mõisa poole sõitnud, olime meeletult. Mida teha? Kuidas lääne poole edasi saada? Sakslaste veoautod oli sõjamehi täis kui meist möödusid. Keegi ei peatunud, kihutasid kõik läände. Kuna teed olid täis põgenikke, eelistasid sakslased sõjaväelasi peale võtta. Aliide ja mina läksime ümbrust uurima, lapsed jäid teiste hooleks sinna tee äärde istuma. Läksime kahekesi mööda maanteed edasi, kuni jõudsiime

ühe viinavabriku juurde. See olu sakslaste poolt maja jäetud aga seal olid veel valge viina tagavarad. Mul oli 3-liitrine veeämber kaasas. Täitsime selle viinaga. Siis nägime, et eemal seisis saksa sõjaväelaste veoautod, läksime sinna, kus saime jutule autojuhtidega. Nad lubasid meid kõiki Graudenzi jaama viia selle kolme viinaliitri eest. Sammusime rõõmsal meelel tagasi, kus meie lapsed ja pr. Simm ema ja lastega ja Maisaared meid ootasid. Saime nii sõjaväelaste poolt viidud Graudenzi raudteejaama. Seal oli väga palju rahvast kokku tulnud. Kõik tahtsid põgeneda venelaste eest. Rong oli kokku seatud kabavagunitest. Politseinikud pidasid korda. Jällegi lubati emad ja lapsed kõigepealt. Nii ma siis seal olin – Tiit kaela peal, Kristat hoidsin süles, seljakott seljas ja portfell käes. Kõik muud asjad jäid meil sinna Graudezi jaama maha. Seljakotis oli toidumoon, Krista lapsevankri vahetasin ühes Poola majas leiva ja singi vastu, sest sealne peernaine ootas uut last.

Olime nendes kaubarongides teel 3 nädalat. Vahetevahel rong seisis, siis saime end pesta ja puhata N.S.V. puhkepunktides, kus olid väga sõbralikud ja abivalmis N.S.V. õed meid abistamas ja soe supp alati ootamas põgenikke. Enamus meie ümber olid saksa põgenikud, ainult meie, 13 eestlast, olime nende hulgas võõrad.

Väike Krista oli väga haige. Thea Simmi emal olid varbad ära külmunud. Kui olime üle Oderi jõe sõitnud, siis igas järgmises väikeses linnakeses haagiti lahti viimane vagun põgenikega, kes paigutati sinna elama. Kui meie kord tuli, siis oli linna nimi Stavenhagen. See oli väike linnake, mis asus Mecklenburgis. Saksalased olid head organisaatorid ja korrapidajad. Jaamas ootasid meid N.S.V. õed ja Hitler-noored. Need abistasid meid kõiki ja viisid ühte suurde rahvamaja saali, mis oli soojaks köetud, anti kõigile sooja suppi ja kohvi. Ka arstid olid seal, et abistada neid, keda vaja. Olime öösel seal. Hommikul, nii kella üheksa paiku, tulid sinna korteriametist mehed, kes igale perekonnale korteri andsid. See käis järgmiselt: korteriametnik hüüdis valjult näiteks: „Platz für eine Mutter and zwei Kinder“ ja nii edasi. Kui mina kuulsin seda, siis tõstsin käe ja hüüdsin: „Ich, ich hier. Ich habe zwei kinder!“ Siis anti mulle kohe korteri aadress, see oli Hitleri tänaval, maja nr 10. Hitler-noored tulid meiega kaas ja viisid uude korterisse, ühe rikka kaupmehe majja, kelle nimi oli Otto Bruhn. Oli 5.veebruar 1945.

Meie korter oli teisel korrusel – suur ilus tuba ja köök, ainult meie kasutada. Alumisel korrusel oli nende suur valmisriiete äri. Härra ja proua Bruhn ise elasid ka teisel korrusel. Nad olid meiega väga kenad ja sõbralikud. Mäletan selgesti enda esimest päeva seal. Toas olid vaibad põrandal, suur lai voodi lumivalgete damaskkatetega ja soojade suletekkidega. Väikesele Kristale oli valgeks värvitud lapsevoodi, samuti väikese Federbettiga, isegi soojenduskott oli voodis, sest väljas oli külm. Voodi all oli suur kast mänguasjadega lastele, kuid vaene Krista oli nii haige, et ei tundnud millegi üle rõõmu.

Minnes edasi kööki, olin üllatunud, kui nägin köögilaua meile valmis pandud lauanõusid. Suured pikad krakovi vorstid ja saksa verivorstid, mesi, suhkrutoos täis suhkrut, võitoos täis võid, õunu, terve leib, kannutäis sooja piima ning kuum aurav kohvikann. Pliidi ees kast täis brikette ja puid.

Ma ei suutnud oma tundeid varjata. Istusin köögi toolile ja nutsin rõõmust ja üllatusest. Need kolm nädalat, mil olime teel olnud, tundsin tühja kõhtu, andsin ainult lastele jaopärast seda vähest toitu, mis meil kaasas oli... ja nüüd siin nii palju head süüa laual.

Härra Bruhn tõi mulle enda ärist sooja villase kampsuni ja ka soojad toatuhvlid, et ma ei külmetaks. Ta muretses ka selle eest, et Krista saaks haiglasse viidud, sest tal oli krooniline kõhulahtisus. Isegi nende teenija tõi meile sooja suppi ja vahetas voodipesu. Kui ma küsisin, et mis ma korteri eest maksma pean, siis vastas ta, et korter on prii. Härra Bruhni kaudu saime ka sellised toidukaardid nagu sakslastel olid. Meid koheldi väga hästi.

Proua Maisaar eestlaste grupist ja tema ema ei osanud üldse saksa keelt. Nendele anti elukohaks vanadekodu, kuid ta ema paigutati kohe järgmisel päeval haiglasse, kus ta 7.veebruari ka suri. Tütar arvas, et haiglas tehti emale süst, mis ta teise ilma aitas. Ema maeti nagu üks linnavaene. Kui sammusime kirstu järel, siis oli ta tütre nägu rõõmus, et ta sai vaevast lahti. Proua Leesment siis noomis teda ja ütles: „Häbene natukenegi, vähemalt sakslaste ees ja tee ometi tõsisem nägu pähe. Sa olid ju ainuke lapse temale ja su ema kasvatas ja hoolitses sinu eest.“ Sakslasi oli seal 3 – 2 meest, kes hobuseid juhtisid ja kirstu hauda lasid ja „totenfrau“, kes matust korraldas.

Proua Maisaar jäi elama saksa vanade keskele, mis talle üldse ei meeldinud. Igal hommikul, juba kella 9 paiku, tuli ta minu juurde Hitleri tänavale. Alati oli ta nii näljane, et küsis minu käest süüa, sest temal ei olnud toidukaarti aga vanadekodu söök oli lahja ja halb. Maisaared olid pärit Narvast. Nad rääkisid eesti keelt, kus oli nii palju venekeelseid sõnu. Näiteks oli äratuskell butilnik ja vihmavari zontik jne.

Olen oma elus nii kodus isamaal kui ka võõrsil elades kohanud nii palju erineva iseloomuga inimesi, kuid senini ei ole ma temasugust tüüpi veel kohanud. Mäleta üht juhtumit, kui oleme teel Graudezist läände ja meie rongpeatas ühes raudteejaamas. Istusime seal juba mitmeid tunde ja ootasime rongi, mis pidi tulema Danzigist ja sõitma Berliini. Lootsime Berliinis kohata teisi eestlasi. Siis ütles ta emale: “Sa ei tule minuga, pead siia maha jääma.“ Tahtis üksi meiega Berliini sõita. Meil oli nii kahju sellest vanast haigest naisest, kes pidi üksi keelt oskamata maha jääma. Kirjutasime Aliidega siis temale saksakeelse kirja, et saaks anda selle politseile või NSV õele. Nemad ehk siis viivad selle vana haige memme kuskile vanadekodusse või haiglasse. Vanake kõssutas jaamahoone seina ääres kui rong lähenes. Nägime, kuidas ta külmast sinised huuled värisesid ja ta palveid pomises. Pärast ilmnas, et suur Looja kuulis ta palvet, sest rong Berliini ei peatunudki Gotehafeni jaamas. See oli nii täis inimesi, kes rippusid ustel ja ka vagunite katusel kõverdusid inimkogud, et aga saada läände. Räägiti, et 3 last olevat surnuks trambitud Danzigi jaamas. Kuid kes tundis kaasa teisele sel hirmsal ajal, peaasi oli säilitada oma ja enda laste elud. Meie oleme seekord väga pettunud, kuid see vana haige naine naeratas rõõmust, et ta ei jäänud sinna üksi maha.

Samal päeval nii kella viie ajal õhtul saime jutule ühe sõjaväe kaubarongi meekonnaga, nad lubasid meid peale võtta. Kaubarongil oli kaubaks sõjavarustus ja laskemoona kastid. Nende vahel siis istusime väikese raudahju ümber, et sooja saada.

Jällegi oli häda Maisaartega, sest meid, naisi väikeste lastega, abistati alati. See oli Hitleri poliitika abistada aarialastest emasid ja lapsi. Seega aidati meid kohe üles kõrgesse kaubavagunisse. Kui tuli aga Maisaare ja tema ema kord, siis tõmmati suured rasked vaguniuksed kinni ja jäeti nemad välja. Küll ta siis kisendas ja karjus, muidugi ainult eest keeles, et nad sisse lastaks, kuid ainult mõned tunnid tagasi oli ta valmis oma vana ema üksinda maha jätma. Muidugi palusime meie sõdureid nad sisse lasta, mida lõpuks ka tehti. Kui vaguniuksed avati, siis see vana haige ema oli kiirem rongi peale ronija kui oli seda 45-aastane tütar.

Teine naljaks juhtum oli temaga, kui ta Stavenhagenis vanadekodus elas. Ta sõi ja jõi seal riigi kulul, kuid tööga abistada ei viitsinud kunagi. Ühel märtsikuu päeval tuli politsei minu juurde ja ütles, et ma viiksin pr. Maisaare jaoks ja oleksin seal temale tõlgiks. Ka minul oli saksa keel puudulik, kuid suutsin kõik vajalikud asjad ära rääkida, tema aga ei mõistnud üldsegi. Politseijaoskonnas tehti temale selgeks, et Saksamaal on selline kord, et kes süüa saab, see peab ka selle eest midagi tegema. Meie Aliidega noomisime teda pärast veel, kuid proua Simm Tartust ütles: „Ta on nii tobu, et ma ei saa temaga üldse rääkida.“ Proua Simmil oli samuti väga raske seal – 3 last ja 72-aastane ema. Anti Simm oli siis 10-aastane, Auli Simm 6-ne ja pisitütär Ülle oli kahe ja poole aastane. Sellise perekonna eest hoolitsemine sõjatingimustes oli raske katsumus.

Stavenhagenis elasime 5.veebruarist kuni 28.aprillini 1945. Sõjaliin oma mürskude ja käraga tuli järjest lähemale, ehkki oli jäänud paariks kuuks Oder jõe taha peatuma. Nüüd jõudis rinne üle Oderi ja Hitleri kõrgemad parteimehed põletasid juba dokumente. Siis arvasime ka meie, 12-liikmeline eestlaste grupp, et aeg on liikuda lääne poole, inglastele vastu. Suur küsimus oli ainult, et kuidas ja kuhu? Mitte ei oleks tahtnud neist soojadest kodudest mudastele teedele välja minna. Oli aprilli lõpp, väljas veel küllalt niiskust, pori ja külma.

Mäletan selgesti seda viimast päeva Stavenhagenis. Läksin hommikul pagariärist leivakaartidega leiba tooma. Rahvas seisis juba sabas ukse taga, et osta nii palju leiba kui võimalik. Kui ükskord järg minu kätte jõudis, siis pani pagariproua Hoffmann uks mu nina ees kinni sõnadega: „Für ausländer gibt es heute nich brot“. Minu küsimusele, kas „ausländerite“ lapsed ei tahagi süüa, vastas ta. „Das geht mich nicht an!“

Kui tulin tagasi hr. Bruhni majja ning hakkasin asju teele minekuks pakkima, ütles hr. Bruhn: „Wart nur, es wird alles gut gehen. Bleib hier mit uns, wir werden auch nict weg gehen.“ Aga ei lasknud mina oma kange iseloomuga temal ennest veenda jääma. Otsustan alati iseenda mõtte järgi, olgu see siis hea või halb. Nii ka seekord.

Ütlesin hr. Ja pr. Bruhnile palju tänu selle hoolitsuse ja aja eest, mida nad jagasid mulle ja mu lastele. Hr. Bruhn aga ütles, et alati võime vajadusel nende juurde tagasi minna. Seejärel tõttasime lastega raekoja platsile, kust sõjaväe autod põgenikke peale võtsid ja edasi lääne poole pidid viima. Meil ei olnud palju pakke. Seljakotis natuke toitu ja padjapüüris sisse pakitud riidevaru oligi kogu varandus. Kohver kodumaalt toodud siuga oli jaanuaris Poolamaal lumehange jäänud.

Ootasime raekoja platsil transporti kuni kell 10ni õhtul. Mina oma lastega, Aliide enda kahe pojaga (Mart oli 6- ja Henn 3-aastane) ja pr. Maisaar saime kohad ühele kaetud veoautole. Proua Simm koos ema ja kolme lapsega jäi meist sinna maha. Autojuht ei võtnud neid peale, kuna auto oli juba liiga täis põgenikke. Lisaks oli pr. Simmil veel kaks suur kohvrit, kuigi ka temal jäid mõned pakid Poola lumistele väljadele. Oli sõja aeg. Kes küsis siis sinu pakkidest kui suured linnad ja varandused varisesid põrmuks.

Inimelul ei olnud palju väärtust, kuid eluinstinkt oli tugev. Ka meil neljal eesti naisel oli elutahe tugev, peamine põhjus olid meie väikesed lapsed, kelle elu sõltus ainult meist.

Lähem tagasi oma lahkumise juurde Stavenhagenist 28.aprilli õhtul. Istusime puupinkidel pimedas sõjaväeautos, mis oli kaetud puldankattega. Inimesi oli umbes 20. Kõik olid vaiksed ja rusutud meeleolus. Igapäev oli mõttes – ruttu-ruttu aga kuhu minna?

Kui oleme sõitnud paar tundi, siis auto peatus ühes kohas, kus kasvas palju puid. See ei olnud maanteest kuigi kaugel. Autojuht tuli meile teatama, et teekond on lõppenud ja tema enam edasi ei sõida. Tema ja kõik sakslased, kes seal autos olid jäävad siia metsa venelasi ootama. Ta ütles: „Der Krieg wird nicht lange weiter zu gehen und so lange werden wir hier bleiben wenn die Ende kommt.“

Meie, kolm eesti naist, neli last ja pr. Maisaar, ei tahtnud aga mitte sakslastega koos sõja lõppu ja venelasi ootama jääda. Pidasime Aliidega nõu, kuidas metsast lastega välja pääseda ja kuidas edasi lääne poole liikuda. Kõndisime nii paar tundi lastega. Minul muidugi Krista süles, sest ta ei kõndinud ega rääkinud. Ta oli haige laps. Hommikuvalges jõudsime ühe teelahkme juurde, kus jäime ootama mõnd möödasõitvat veoautot. Õnneks oli meil kaasas tubaka kaardiga välja antud sigaretid, sest me olime kõik mittersuitsetajad. Sigarettide abil saimegi ühele sõjaväeautole, kuid olukord läks hullumaks. Need tobud olid sõjast nii tüdinud, et sõitsid venelastele vastu ja lubasid end sõjavangi anda. Ütlesid, et peagi saame siis ka meie oma koju tagasi. Ilusad unistused aga kahjuks lõppesid need kurvalt nendele sakslastele ja tuhandetele teistele. Kolisime jälle sellelt autot maha ja seisime nõutult laial maanteel. Ei teadnud, mida ette võtta. Olukord näis lootusetu. Maanteel sõja lõppu oodata tundus hullumeelsusena, kuid kuhu? Mõtted tormasid peas. Mida teha? Suur Jumal, ole meile abiks sel raskel tunnil... Ja abi tuligi. Mu kõrv püüdis kinni paar eestikeelset sõna, mis tulid sügavast porisest kraavist. Ümberringi oli nii vaikne. Sellest väikesest Saksa linnakesest olid kõik elanikud vanalaste eest metsa varju põgenenud. See oli eestikeelne laste jutt, mainisin seda Allile (kutsusin Aliidet Alliks, sest ühine tee ja mured olid meid lähedaseks muutnud). Tema oli minust agaram, öeldes, et kus on eesti lapsed, seal peavad ka nende vanemad olema. Läksime laste juurde ja küsisime vanemate järele. Lapsed viisidki meid vanemate juurde, kes elasid ühes Gasthausis, mis oli välismaalaste laagriks muudetud. Inimesi oli seal vist üle saja. Eestlasi neist kümne ringis. Nende seas oli ainult üks noor proua Paidest, üks oli gümnaasiumi lõpetanud ja rääkis saksa keelt. Ta oli teistele tõlgiks. Tal oli ka väike 5-aastane tütar.

Gasthausi saali põrand oli ridade viisi magamiskotte täis laotud. Nad nägid nii mustad ja kasimatud välja, et ma mõtlesin, et kindlasti elavad seal ka täid, kes ronivad ühest magamiskotist teisele. Inimesi oli seal väga mitmest rahvusest – poolakaid, valgevenelasi, rumeenlasi, leedulasi ja mine tea kust kandist veel. Kui Alliga seal seisime ja mõtlesime, kas peame siia jääma, oli kõrge tunne nagu oleksid täid juba meie peale roninud.

Läksime siis selle Gesthausi juhtaja juurde, kes oli sakslane. Küsisime temalt endale kaks voodit magamiseks. Ta oli sõbralik mees ja aitaski meile voodil kohale tuua. Eks temagi oli hirmunud ja mures selles olukorras nagu meie kõik seal. Ja nii siis olid need kaks voodit kui väikesed saared mustade põhukottide keskel.

Sel Gasthausil oli osa katusest klaasist, päeval valgustas see saali. Seintes aknaid ei olnud. Istusime seal voodite ja puhkasime aga mitte kaua, sest vene lennuk lendas üle ja pommitas ning see klaasist osa katusel purunes ja lange kildudena alla. Meie pugesime kohe voodi alla, teised jooksid kaitset otsides mujale. Kohe pärast läksid kõik inimesed majast välja. Ka meie Alli ja lastega, proua Maisaar järgnes meie samuti nagu alati.

Kella kuue paiku õhtus nägime tänaval seismas Saksa sõjaväe mundris valvurit mootorrattaga, kes abistas veel mõnd teistest maha jäänud sakslast põgenemisel metsa. Läksime tema juured

küsima, mida teha, kuhu tema minna soovitaks. Ta osutus lahkeks inimeseks, kes oli ka Eestimaal olnud. Mees juhatas meid ühte majja, kus oli „Marketender ware“ – see oli sõjaväelaste moonaladu, kus anti neile sigarette, alkoholi ja muud kraami, mida sõduritele jagati. Ta soovis meie veel, et ikka eluga pääseksime, istus siis mootorrattale, lehvitas meile ja kadus silmist.

Meie leidsime selle maja, kus oli ladu. Riiulitel olid veel kaubad: riis, makaronid, kirjutusvahendeid jne. Mitte meist kaugel oli kuulda lahingutegevust. Meie läksime alla keldrisse varjule. Seal leidsime õnneks Prantsuse veinipudelite kaste, sigarette ja tubaka pakke. Viskasin riided padjapüürist välja ja toppisin selle sigarette täis. Nendega on alati hea kaupa teha, mõtlesin siis. Pärast hiljem osutus see tõeks. Alli nuuksus nurgas ega võtnud midagi, sest mõtles, et kõik on läbi, milleks enam. „Inimene mõtleb aga Jumal juhib“, see ütlus on õige. Varahommikul lõppes pommitamine ja sõjakära. Tulime keldrist välja ja nägime, kuidas vene tankide rivi rullis peatänavat mööda edasi. Sõjaväelased tankide olid pilusilmsed mongolid. Olime väga kohkunud...isegi praegu, kui sellest kirjuta, on mul kõrge tunne sellele mõeldes. Seejärel läksime tagasi Gasthaus'i, et olla koos teiste inimestega. Isusime vooditel, tuul puhus ülevalt katusest sisse ja väljas tibutas vihma. Kõik need inimesed, kes enne seal olid olnud, tulid tagasi. Igatüüpi oli palju uut kraami, mida nad sakslaste majadest kaasa tassitud olid. Nagu eelnevalt ütlesin, olid kõik sakslased metsa pagunud. Ka meie kaaslane, pr.Maisaar, oli sakslase majast väga ilusa suure punase satäänist vatiteki kaas haaranud. Nüüd pikutas põrandal põhukoti peal nii rõõmsa näoga. Alli läks tema juurde ja noomis teda: „Keegi ei tea, mis tuleb homme ja sina tassis veel endale varandust juurde.“ Ta vastas naeratades, et ta on alati endale niisugust vooditekki tahtnud ja nüüd siis saigi.

Vene sõjaväelased said võidi puhul ülemustelt või röövisid nii palju alkoholi, et kõik olid purjus ja nende vähengi mõistus oli kadunud. Saabus õhtu, kõik oli kottpime. Elektriseadmed oli purustatud. Läksime Alliga käe alt kinni hoides väljakäiku, mis oli õues. Seal siis nägime seda sõbralikku meest, kes meie magamiseke voodid oli andnud, surnuna lebas ta õues murul. Tema ümber seisis vene sõdurid ning urineerisid irvitades surnukeha peale. See oli neile nali.

Alli Leesmendi voodi kõrval magasid kaks vanemat eestlast, nii üle 60-aastased. Nad olid abielupaar ja tulnud Saksamaale Sõrvest Saaremaalt, kus käis viimane võitlus Eestimaal. Väga kenad ausad inimesed olid. Alli oli tark naine, aimates juba ette, milliseid raskusi see öö meile tuua võis. Ta küsis, kas võib nende vahele sellel öösel magada, mida nad ka lubasid. Henn ja Martin siis magasid ainult voodis. Saal oli k pime ja purjus venelased tulid nüüd naiste järele. Need viidi õue, märjale murule, sest vihma ikka tibutas ja seal murul rahuldati oma sugutungi. Seda ei teinud mitte üks sõdur, vaid järjekorras ootasid teised purjus inimelukad oma korda. Pimeduses oli kuulda vaid naiste kisa, keda õue veeti.

Äkitselt seisis ka minu voodi ees üks suur kasvuline vene sõdur, valgustades mind ja lapsi taskulambiga, endal automaat õlal ja kohutav viinlehk juures. Ta haaras mul õlast kinni ja ütles: „Komm mit, komm mit.“ Oli ilmselt veidi saksa keelt õppinud. Minu lapsed olid nii hirmul, et ei teinud mitte piiksugi. Ütlesin neile: „Nutke ja karjuge kõvasti, muidu see hirmus mees viib ema ära.“ Aga lapsed olid ikka vaikselt, nii ära kohtunud olid nad. Siis näpistasin lapsi nii kõvasti, et algas hirmus kisa ja nutt. Seejärel kuulsin valju venekeelset hüüdu pimedusest, võis nende ülemus olla, kes ütles: „ Mis sa sellest lastega naisest kimbutad, võta mõni üksik naine, neid siin küllalt.“ Mees läkski ära aga enne, kui end minekuks ümber pööras, andis püssipäraga mulle hea

kopsaka kuklasse. Olin pärast seda juhtumit nii hirmaul, et ka juuksed olid läbi higistatud, kogu kehast rääkimata.

Veidi aja pärast tuli mu voodi juurde jällegi suurt kasvu purjus vene sõdur. Ta oli suur küünal käes, mille valgusel endale naist otsis. Ta oli umbes 40-nene, istus me voodi servale ja küsis, kust ma pärit olen ja kus mu mees on ja miks ma lastega seal olen. Mina muidugi vastasin, et mu mees on Vene sõjaväes ja näed, sakslased tõid meid siia. Siis võttis ta taskust ühe foto, kus oli tema naine ja kolm last. Ta kurtis mulle oma kurba elu, nuttis natuke ja jäigi meie voodi jalutsisse magama. Enne hommikut käisid me juurest mööda veel mitmed vene sõdurid, kuid kui nägid, et mul juba üks voodis oli, siis keegi meid ei puutunud.

Hommikul, kui mu öine külaline ärkas, oli ta häbelik ja ütles mulle ainult „Horošo“ ja läks minema. Mina tänasin Jumalat, et ta just selle mehe minu juurde saatis tol koledal ööl. Olin pääsenud sellest koledast läbielamisest, mida paljud teised naised siis pidid taluma. Üks keskealine proua, kes oli Narvast pärit nagu pr. Maisaargi, oli hommikul nii õnnetu, et tahtis end ära uputada. Isegi pärast seda, kui teised ta veest välja tõid, püüdis end üles puua. Ta rääkis mulle nuttes, kuidas jõledad purjus sõdurid ootasid oma järjekorda tema peale seal õues murul. Ka see noor naine Paidest jäi nende kätte, ka tema tahtis endalt elu võtta. Olime Alliga alati ta kõrval, et hoida teda elus, oli tal ju väike ilus tütreke, eks teda vajas.

Kõikidel sealolijatel oli hirm jääd järgmiseks ööks, sest möödunud öö oli nii kohtutav. Päev tuli aga teistsugune. Vene lennukid lendasin nii madalalt üle selle metsa, kuhu sakslased olid varju põgenenud ja tulistasid kogu aeg kuulipildujatest. Need sakslased, kes ellu jäid, tulidki välja. Paljud vedasid oma neljarattalisi „zieh wageneid“ järel ning kõigil olid kõrged ridvad vankrite küljes, millel lehvisid valgetest voodilinadest tehtud rahulipud. Nii kurb oli neid vaadata. Õnnetud inimesed, kes pidid nii palju kannatama ja kes ise ei olnud milleski süüdi. Ka iga elumaja aknast oli välja pandud valde voodilinast lipp. Inimeste kodud olid tühjaks röövitud ja purustatud. Kõige hirksam oli see, et vene sõduritele oli antud sõjaväe seaduse alusel luba saksa naisi vägistada ja kodusid röövida nii palju kui tahavad.

Aga meie seal Gasthausis saime rahu. Üks vene sõjaväelane pandi selle laagri ülemaks. Sakslaste ajal oli seal kord majas. Valmistati toitu, toidukaardid olid laagri juhatuse käes. Nüüd, venelaste ajal, öeldi meile, et otsige ise endale süüa, kust aga leiate. Nemad mingit toitu ei muretse. Vist kolmandal päeval tuli sinna üks grupp venelasi, kes hakkasid ringi käies inimestelt küsima „Urri nada, urri nada.“ See venekeelne rääkimine oli nagu koera urin. Nad tõmbasid ka minu sõrmest sõrmuse ära. Tulen jälle jutuga pr. Maisaare juurde. Tema käel oli kell, kuid see ei töötanud aga ta oli pannud klaasi alla oma mehe väikese portree. Venelane seisab ta ees, sirutab käe välja, öeldes „Urri-urri“. Maisaar vastas saksa keeles „Nein-nein, mein mann.“ Venelane rebis kella käelt ja ütles siis vihaga „Tšort vozmi“ ja viskas kella tagasi. Muigasin seda nähes ja tähendasin: „Sa tuled Narvast ja rääkisid, et oskad vene keelt, miks siis nüüd ei rääkinud vene keeles.“ Ka sel esimesel hirmsal ööl jäeti Maisaar rahule, sest tal olid mehe säärikud jalas. Siis kandis ta veel ratspükse ja Muhu mustriiga ilusat villast mütsi peas, mis kattis ta juuksed. Nii arvasid sõdurid, et oli tegemist meesterahvaga seal ilusa satäänteki all.

Kolmandal päeval viisid omaksed, kes olid metsast välja tulnud, õuest ära laagrijuhi surnukeha. Samas õuel oli maja, kus elasid Prantsuse sõjavangid, kes nüüd ootasid transporti ära saamiseks. Nagi kirjutasin varem, ei olnud enam laagris mingit korda. Venelased ütlesid, et meid pannakse

autodele ja sõit läheb Venemaa kaudu rongiga koju tagasi. Meie Alliga ei tahtnud veel seda pikka reisi ette võtta. Kartsin, et Krista on nii haige ja võib rongis surra, mis siis saab? Parem jään Saksamaale, sest kui lapseke sureb, saan vähemalt ta korralikult maha matta. Hakkasime nuputama, kuidas sellest laagrist välja pääseda. Meil olid vaja vankrid, kuhu lapsed ja toidukraam peale panna. Minul oli veel sigarete, mida tollest keldrist kaasa võtsin. Läksin välja ja sain, õigemini varastasin kaks suur vankriratast. Seal läheduses asunud prantsuse sõjavangid meisterdasid sinna peale suure puust kasti ja ette pikad aiasid vedamiseks. Maksin neile sigarettidega. Neljanda päeva hommikul rakendasin end rataste ette, Krista ja Tiit istusid kasti ja muidugi oli seal toidutagavara, mis veel alles jäänud. Alli sai endale käsivankri, ja kuidas veel! See juhtus nõnda. Nähes üht saksa naist teel seda vankrit enda järel tõmbamast, ütles ta Maisaarele, kellega koos teel oli, et mine ja võta see vanker sakslannalt ära. Maisaarel oli suur punane side ümber käe ja pikk hall lambanahkne kasukas seljas, ka punased vene märgid olid tal mütsi peal. Ta pistis nagu Vene armee naisohvitser. Olin parajasti lastega voodis, kui Alli tuli selle vankriga mürinal sisse, kett lukuga ühes käes ja lukustas selle voodi lähedal oleva raudvõru külge, et keegi ära ei varastaks. Olin imestunud, kuidas ta selle sai. Alguses ei rääkinud ta, kust vanker pärit on, hiljem aga Maisaar rääkis ära kogu loo. See võis olla ainuke võimalus saada lastega seal minema.

Niisiis alustasime teed lääne poole. Jätsime teised maha, ka proua Maisaare, kellega koos olime kaua rännanud. Väike eestlaste grupp koos lätlastega tulid meid ära saatma. Lätlased naersid meie üle ja ütlesid, et me ei jõua kaugemale kui ehk 5km sellises olukorras. Tegelikult läksime sel päeval 25 km edasi, sest meil oli õnne. Kaks serblast, kes olid endale röövinud hobused ja vankrid saksa põgenike käest, võtsid meil vankrisse istuma ja sidusid käsikäred vankrite taha. Kui jõudis õhtu, siis läksime öömajale ühte Saksa väikesesse mõisamajja. Muidugi oleks serblased tahtnud ka tasu sõidu eest, kuid nad läksid talli hobuseid viima ja neile heinu ning kaeru sakslaste käest saama. Tallid olid elumajast kaugel. Sel ajal võtsime kärud ja lapsed ning kadusime kõrvalteed mööda. Muigasime omaette, et küll võivad serblaste näod pikaks venida, kui nad meid tagasi tulles enam eest ei leia.

Veel sel õhtul käisime vankritega 5 km ja saime öömaja ühe väga lahke Saksa riigimõis töölise majja. Allil tuli idee, et võiksim ka ise sinna elama jääda ja mõisas tööd teha, et lastele süüa saada. Häda oli seal aga korteri leidmisega. Pidime minema kohalikult venelasest komandandilt korterit küsima. Ta andis meile ühe toa koos köögi kasutamise ühes väga vanas koolimajas. Komandandiks oli seal üks endine venelasest sõjavang, kes rääkis ka viletsat saksa keelt. Alguses oli meiega väga sõbralik, vana rebane selline. Kui laste ja kompsudega majja hakkasin minema, siis ta tuli meile isegi appi, ehkki mul küll tema abi tarvis polnud.

Esimene õhtu meie uues elupaigas algas. Võtsime end riidest lahti, pesime ennast ja lapsi sooja veega, mida saime uuest köögist. Keegi oli sinna suure veekatla jätnud. Toas ei olnud mööblit, ei voodeid, lauda ega toole. Õues vana maja taga oli suur õlekuhi ja tühjad jänesepuurid. Tassisime Alliga õled tuppa põrandale ja tegime nii lastele ja endale asemed.

Panime öösärgid selga ja läksime magama. Väljas oli tormine öö, välku löi ja müristas. Selle koolimaja lähedal hoiti ka Vene sõdurite valve all sakslasi, kes olid sõjavangid. Vene sõdurite kisa ja püssipaugutused kostsid meie juurde ära. Need Saksa sõjavangid pidid jala sammuma venelaste valve all Venemaa poole. Ei tea, kui kaugemale nad jõudsid, sest nad olid füüsiliselt väga

nõrgad ja toidupuudus oli ka suur. Sain just magama jääda, kui põrutati püssipäradega välisukse pihta. Tõusime põrandalt ja panime mantlid selga. Olime täis hirmu ja ahastust, et mis nüüd küll hakkab juhtuma. Alli oli julgem ja läks ust avama kartes, et muidu löövad ukse puruks. Sisse tormasid kaks meest. Oli juba tuttav kohalik komandant ja teine vene sõduri vormis seersant, automaat õlal. Ma seisin pimedas vanas suures köögis aga venelasel oli taskulamp kaasa, millega valgustas mind pealaest jalatallani. Alli ütles mulle: „ Oma laste pärast peame neile andma seda, mida nad tahavad, sest kui nad meid tapavad, mis saab lastest?“ Alli laks selle komandandiga tuppa, kus lapsed magasid. Nad olid nii väsinud, et ei ärganud selle madina peale üles. Seisin ikka veel köögis ja ütlesin siis viinast haisvale venelasele „Niet-niet!“ Ta sai tagedaks, võttis püssi õlalt ja pani mulle otse kuklale. Tundsin külma terast. Seepeale hüppasin mina kui üks kaljukits üle kõrge lävepaku teise tuppa, kus Alli selle venelasega oli. Hakkasime komandandiga kauplema, et nad meid rahule jätaks. Me ei osanud hästi vene keelt ja nemad jälle saksa keelt aga Alli ütles: „ Kuule komandant, sa peaks teadma, et seaduse järgi võite ainult saksa naisi vägistada, mitte meiesuguseid. Ühes toas, sellest suurest köögist paremat kätt, oli leidnud elupaiga üks saksa naine oma kahe tütreaga. Tütred olid nii 18-20-aastased. Võtke siis sakslasi ja jätke meid rahule.“ Seepeale vihastas komandant ja käskis meil sealt kaduda, andis ainult pool tundi aega lahkumiseks ja lubas siis tagasi kontrollima tulla. Seepeale lahkusid nad meie juurest ja hakkasid prõmmima saksa naiste ukse taga. Pidime välja vihma kätte minema. Tegime õlehunnikusse augud ja varjualused. Krista sai suurema jänesepuuri magamiseks. Ikka veel müristas ja välgud sähvisid taevas. Olime meeleheitel. Alli põlvitas porisele maale, sirutas käed taeva poole ja palus Jumalat: „Armas Jumal, surma mind oma välgu läbi.“ Mul oli hirm, et järsku Jumal võtabki teda kuulda. Mida siis mina nelja lapsega peale hakkan? Hommikul kui ärkasime kell viie paiku, oli ilus ilm. Jätkasime oma teed Stavenhageni poole. Meist sammusid mööda saksa sõjavangid venelaste kisa saatel.

Mul on tänini selgesti silme ees see kohutav aeg. Tõmbasime oma käsivankreid ikka edasi lääne poole., tahtsime jõuda tagasi Stavenhagenisse, kus juba kord varem olime olnud. Oli väike lootus, et saame oma endised korterid tagasi. Kui lõpuks sinna jõudsime, siis läksin kohe Bruhnide majja, kus varem elasin. Kohtusin proua Bruhniga. Saatus oli teda raskelt tabanud. Tema abikaasa Otto Bruhn oli kohe arreteritud ja nende suur äri tühjaks röövitud, korteris aga aknad, hinnaline mööbel ja peeglid puruks pekstud. Minu endises toas ei olnud enam ruumi meile, sest proua Bruhni öde koos oma väikese tütreaga elasid nüüd seal. Nad olid põgenenud oma kodust Oderi jõe tagant.

Linnas oli palju punaseid loosungeid üles seatud. Kõik kiitsid Venemaad, kommunismi ja nende valitsust. Majades käis käsklusi andmas nn Staßen Elder. Alli läks korteriametisse ja mina jäin lastega seniks tänavale. Ta tuli tagasi teatega, et saame sinna linna endale korterid.

Mina sain 2 tuba ärklikorrusel. Elutuba pliidiga oli suur ja avar, aken andis palju valgust aga magamistoas lõin tihti oma pea madalate laepalkide vastu ära. Toad olid möbleeritud, köögiriulites sööginõud ja keedupotid. Perekond, kes sel oli elanud, oli venelaste eest Taanimaale põgenenud.

Majaproa oli väike tüse naine, väga jutukas, pr. Schröder nimeks. Sain temaga rääkides hea saksa keele praktika. Saime ka toidukaardid ja elasime samuti kui teised saksa perekonnad.

Krista tervis läks ikka halvemaks. Tõin ühe saksa arsti koju teda vaatama, kellele muidugi maksin jälle sigarettidega. Saime ka sigarettide ostukaardid ja kuna ei suitsetanud, siis need jäid meile maksevahendiks. Arst soovitas palju head toitu ja värsket õhku lapsele. Kust peaksin saama head toitu. Raha hakkas lõppema. Viimase raha eest ostsin taludest puu- ja aedvilja. Siis läksin tööle. Tegime Alliga nii, et ühel päeval olin mina kodus ja tema tööl, siis jälle vastupidi, vaatas tema laste järele. Töö saamisega oli lugu järgmine. Läksime hommikul kell 8-ks Raekoja platsile. Sinna tuli mees tööametist ja kutsus inimesi järjest välja, mõned läksid tööle taludesse, meid võeti toorsuhkru lattu. Pidime seal Venemaale viimiseks suhkrut kottidesse panema. Venelase viisid Saksamaalt kõikvõimalikke kaupu ära. See oli kasulik töö, sest saime salaja ka endale pisut suhkrut koju viimiseks kõrvale panna. Seda oli jälle võimalik taludes aedvilja vastu vahetada. Tööl käijad said tasuks ka 500 g hakitud hobuseliha päevas. Igal päev, kella viie paiku, kui töö lõppes siis seisis välisuksel kaks pilusilmset vene sõdurit, kes siis naisi kätega katsusid, ise seejuures naerda irvitades, kontrollisid, et keedi suhkrut koju ei viiks. Mina langesin kohe esimesel tööpäeval lõksu. Olin kodus eelmisel õhtul väikesed kotid õmmelnud, kuhu suhkrut sisse panna. Panin siis need suhkrut täis ja peitsin põue. Kui minu kord õhtul kätte jõudis, nõudsid valvurid, et annaksin suhkrut ära. Ütlesid, et kui ei, siis viime sind komandandi juurde. Siis andis mulle üks sakslasest mehaanik nõu, et ei tasu nendega vaielda. Läksin kõigest sellest nii närvi ja õhtul oli nii kurb, kui koju jõudes lapsed oodatud suhkrut ei saanud. Hiljem aga leidsin teisi mooduseid, kuidas ikkagi suhkrut koju tuua. Inimene õpib hädas.

Kristakene oli väga nõrk ja vilets. Kannatasime kõik alatoitluse all. Alli Leesmendil oli pea täis igasuguseid ideid. Üks neist oli see, et võtaks lehma. Alli teadis, et ma oskan lehma lüpsata ja rohtu kasvas igal pool. Küsisin temalt, et kust me lahma saame. Ta vastas mulle: “Kas sa ei näe, kuidas vene sõdurid lehmakarju ida poole ajavad? Ikka Venemaale. Läheme ühe sõdurpoisi juurde ja küsime ühe lehma endale.” Mõte oli hea. Kui siis paar venelast uue lehmakarjaga peateed mööda linnast välja marssisid, läksime nende juurde. Küsisime tähtsama mehe käest ühte lehma. Vastus oli jaatav, ainult selle eest peaksin temaga „schlafen“. Ütlesin talle, et mu kaaslane on nõus. Alli ei pilgutanud silmaga aga venelane teda ei tahtnud. Ütles: “Ona staraja”, pidades Allit liiga vanaks. Nii ei saanudki me kaubale ja lehmad kõndisid edasi Venemaa poole. Naersime pärast selle vahejuhtumi üle.

Krista jäi aina nõrgemaks. Kui palju unetuid öid veetsin mõeldes, et pea oma väikese kallikese põrmu matma Stavenhageni surnuaiale. Seal puhkas pr. Maisaare ema, kelle matsime mõned kuud tagasi. Ise pean aga Tiiduga edasi rändama ei tea kuhu, tulevikku ei osanud ette arvata.

Siis tule Aliidele jälle uus idee. Ta ütles: „Laine, sina pead lapse pärast minema tagasi Eestisse. See on ainuke võimalus Kristat elus hoida.“ Mõtlesin selle üle pikalt, vist nädala või kaks. Krista olukord läks üha halvemaks. Siis ühel hommikul läksin Vene komandantuuri, mis asus Raekoja saalis, et rääkida oma reisi võimalustest Eestisse. Minu vene keel oli väga puudulik, kuid õnneks oli seal üks noor venelanna tõlgiks. Kui ma uksest sisenesin, küsis see venelanne kohe minult: „Was vollen sie?“ Ta hääl oli väga tige ja ta saksa keel oli tugeva vene aktsendiga. Rääkisin talle meie olukorrast. Komandant istus samas ruumis suure kirjutuslaua taga nahkses tugitoolis. Lai vene nägu naerul, särk pükste peal ja nahkne vöö särki peal.

Iga päev läksid inimestest pungil rongid Venemaa poole. Nad ütlesidki mulle, et kui tahad Eestisse tagasi, siis ainult Venemaa kaudu. Küsisin, kas saan toidukaarte endale ja lastele selle

teekonna jaoks, muidu sureme nälga sel pikal teel. Vastus oli „ei“. Öeldi, et kui olete teel, siis rongid peatuvad asulates ja teil tuleb ise toitu hankida jaama lähedalt, ka vägivallaga või lihtsalt varastada. Minule see olukord ei sobinud. sest kogu elu jooksul ei olnud ma kunagi niimoodi toitu hankinud. Läksin kurval koju, või õigemini Aliide poole, sest tema vaatas minu laste järele.

Meie passid oli kontrollitud Vene komandantuuris. Nad teadsid täpselt, kuid palju eestlasi ja lätlasi selles väikeses linnakeses oli. Olukord läks iga päevaga halvemaks. Toiduaineid, mis olid märgitud kaartidele, polnud võimalik enam kauplustest saada. Kõigest oli suur puudus. Kui seisime kaua piimasabas, läks mõnikord silme ees mustaks, nii nõrk olin, kartsin et minestan sealsamas.

Siis tuli mulle äkki uus idee. Kui õige sõidaks Rostocki? Seal oli suur tagasi pöördujate laager. Ehk lubad sealne komandant meid laeva peale minna, et sõita otse Riiga või Tallinna. Teekond oleks palju lühem. Mõte sai teoks. Jätsin lapsed jälle Aliide hooleks ja läksin raudtee jaama. Ootasin seal paar tundi enne, kui tuli üks rong. See rong oli aga nii täis – inimesed rippusid ka uste küljes, meid oli 4 inimest seal jaamas, 3naist ja üks mees. Ronisime kõik rongi katusele. Istusime kui nukud seal. Saksamaal läheb rong läbi paljude sildade alt. Iga kord kui tuli uus sild, siis see mees hüüdis valjusti „Brücke“ ja meie kõik heitsime kõhuli rongi katusele lamama, käed-jalad tasakaaluks laiali. Ainuke viga oli, et hõõguvad sädemed ja suits tuli korstnast, sest vedurit köeti kivisöega. Õhtuks jõudsim Rostocki. Veetsime öö jaamahoones. Järgmisel hommikul otsisin üles Vene komandantuuri. Rääkisin seal jälle tõlgiga oma loo lastest ja kojumineku plaanist laevaga Riiga või Tallinna. Vastus oli jälle eitav. Kõik koju minejad peavad sõitma rongiga läbi Venemaa, kus neid siis kiinitakse ja sorteeritakse, kes tohid koju minna ja kes peab karistust kandma. Sain sellelt komandandilt kirjaliku loa, et võin lähedalasuvasse koju minejate laagrisse minna. Laager oli piiratud kõrge okastraadiga ja väravas seisid valvurid. Minu hämmastuseks kandis üks valvuritest Gustav Adolphi Gümnaasiumi vormimütsi peas, oli selle Tallinnast saanud. Näitasin neile mitme pitsatiga propuskit, mille olin komandantuurist saanud. See oli endine saksa sõjaväelaste laager, milles oli palju barakke.. Õnneks sain tuttavaks jugoslaavlasega, kes rääkis saksa keelt. Oli nii hea mees ja kõndis minuga läbi kõik need barakid. Igas ühes hüüdis valju häälega vene keeles, et kas seal on mõni eestlane, kes kodumaale läheb. Ei olnud seal ühtegi. Eelmise grupiga oli ära sõitnud üks eesti neiu Dolores Kimberg Tallinnast. Tema vanemad olid uppunud Balti merre ülesõidul, olid nad siis Moerul või moel teisel hukkunud laeval.

Need barakid olid väga mustad. Väljaspool traataeda seisid veel kaks väiksemat barakki, mis nägi palju puhtamad välja. Neis kahes barakis olid lätlased. Nad olid sinna toodud sundkorras ühest teisest rajoonist. Seal, kus meie elasime ei olnud seda käsku veel antud. Üks mees nende seast oli surija, tal oli raske kopsutuberkuloos. Kahtlane, kas tema koju jõudis. Laager oli valvatud kogu ööpäeva jooksul. Need lahked lätlased pakkusid mulle tassikese teed ja võileiba. Olid väga osavõtlikud. Üks nendest, nii 40-45-aastane naine, keskkooli õpetaja, hakkas mind noomima. Ta ütles: „Kas oled hulliks läinud või? Tuled lastega Eestist venelaste eest pakku ja nüüd tahad ise vabatahtlikult tagasi minna. Meid siin toodi sunniviisiliselt. Sul on võimalik veel Berliini minna ja sealtkaudu Lääne-Saksamaale. Kasuta seda aega, mine Berliini ja seal Inglise komandantuuri. Saad ehk nende abiga vene tsoonist välja.“ Olen sellele naisele tänapäevani tuhat tänu võlgu selle mõistliku nõuande eest. Taevas teab, kuidas tema elu läks. Eks kõigil ole erinevad saatused.

Rongid ei sõitnud öösel, pidin öö Rostocki jaamas istuma. Ooteruumi põrandal magasid sakslased, põgenikud, kel ei olnud kerge peavarju leida. Ka kõigi nende soov oli jõuda läände. Ülal teisel korrusel oli vene ohvitseridel ja nende naistel suur joomapidu. Nende kisa ja trall kostis alla. Ma istusin ühel toolis kui vene sõjaväelased tulid alla endale naisi otsima. Kaks meest jõudid ka minu tooli juurde ja kutsusid mind üles joomapeole. Ütlesin neile eesti keeles: „Minge kuradile, kurat teid võtku!“ Aga nemad said aru ja ütlesid naerdes: „Kurat, ona estonka, ona naša.“ Siis tuli minu juurde veel teisi venelasi, üks oli Leningradist, tutvustas ennast. Ei andnud mulle hingerahu. Lõpuks ütlesin: „Kui teie mind rahule ei jäta, siis lähen kohe hommikul komandandi juurde ja kaeban talle teie käitumise üle.“ Seda nad kartsid ja jätsid mind kohe rahule.

Tagasisõidul Stavenhagenisse olin jällegi üleval rongi katusel. Mul oli seljas sinine villane kleit, pärast aga leidsin mitu põlenud auku selles. Tulesädemed vedurist olid seda teinud. Koju jõudsin alles õhtul hilja, olin külmetanud ja vintsutatud. Teatasin kohe Allile, et minu kojuminekust ei tule midagi välja ja et kavatsen esimesel võimalusel Berliini sõita. Lootus on saada Inglise komandantuuri kaudu Inglise tsooni Lääne-Saksamaale. Alli ei vastanud midagi, oli nagu pettunud, et ma Eestisse ei tahtnud minna. Varem oli ta mulle öelnud: „Mine sina enne ja kirjuta siis mulle kohe, siis tuleme poistega hiljem järele.“ Tema pojad, Mart ja Henn olid terve, ka minu Tiit oli tugev, kuid Krista oli väga nõrk ja haigustele vastuvõtlik.

Nädala pärast sõitsingi rongiga Berliini. Krista ja Tiit jäid jälle Alli hoolde. Alustasin sõitu hommikul, kuid Berliini jõudsin alles järgmise päeva hommikuks. Rongid öösel ei sõitnud. Kõik reisijad istusid öösel magamata ühes teemajas.

Stettiner Bahnhofis Berliinis pesin ja korrastasin end veidike, siis sõitsin U-Bahniga Inglise tsooni komandantuuri. Ma ei osanud inglise keelt üldse, kuid lootsin Looja peale, et ehk aidatakse mind.

Kui saabusin komandantuuri, siis peasissekäigu ess seisid kaks sõjaväe mundris valvurit. Näitasin neile oma välismaalase passi ja ütlesin, et tahan tõlgiga rääkida. Üks valvur viiski mind tõlgi juurde. See oli sakslanna, kellega sain juba juttu rääkida. Näitasin ka talle välismaalase passis, mis anti meile kui saabusime Berliini – see oli septembris 1944.

Tõlk saatis mind ülemisele korrusele, kus asus büroo, mis tegeles välismaa kodanike koju saatmisega. Läksin üles ja astusin ruumi, kus istusid juba kaks Argentiina härrat. Suure kirjutuslaua taga istus inglise ohvitseri mundris mees, kes mind kohe enda laua juurde kutsus ja küsis, mida soovin. Minu õnneks oli see mees hollandlane ja rääkis vabalt saksa keelt. Alustasin jutuga, mille olin juba varem valmis mõelnud: „Olen vaene naine Eestist kahe väikese lapsega, elan Vene tsoonis ja mu tütar on väga haige, meil on toidupuudus ja pole arstiabi. Minu õde elab aga Inglise tsoonis Hannoveris. Kui saaksin sinna, siis oleks tema meile suureks abiks. Üks käiks tööl ja teine hoolitseb laste eest.“ See ohvitser oli väga kena ja mõistlik ning minuga ühel meelel. Ta ütles mulle: „Kirjutan kohe tõendi välja. Tulge lastega Berliini Ruhlebeni laagrisse, kus teid viiakse üle Inglise tsooni. See laager oli Inglise sõjaväe käes. „Aga tulge kohe, ärge kaotage aega“, rõhutas ta veelkord. Rõõmustasin väga selle üle. Üks Argentiina vanahärra, kuldsed näpitsprillid ninal, tuli järgmiseks selle ohvitseri jutule. Ta ei saanud veel maha istudagi, kui haarasin tal ümbert kinni ja keerutasin teda paar korda ringi ja hüüdsin: „Ich bin so froh, ich bin so glücklich!“ Kõik naeratasid ja olid rõõmsad koos minuga.

Ruttasin treppidest alla tänavale. Oli ilus sügisene päev ja mul oli veel teinegi plaan. Mu portfellis oli mustal turul müümiseks tükk nahka. Selle nahatüki sain Maisaare käest juba aprillis, ta käis ikka saaki otsimas koos teiste põgenikkudega., küll ärides, küll ladudes. Mul olid veel kaasas mõned suhkru kotikesed, mida olin suhkrulaos töötades näpanud. Pärast seda kui venelased olid kogu suhkru ära Venemaale viinud, käisime meie ülejääke kokku korjamas.

Must turg asus ühes pargis. Tuli minna läbi sellest kuulsast Brandenburgi Väravast. Sakslannad müüsid seal Vene naistele oma riideid, jalanõusid ja muud kraami. Ka mina võtsin nahatüki välja, panin selle üle käsivarre ja kõndisin nii pargis aeglaselt ringi. Peagi tulid minu juurde kaks venelast, seljas puuvilla riidega kaetud vatijoped. Näitasin neile seda nahatükki ja ütlesin: „Sapogi, horošo“, mees võttis minu käest nahatüki ja mõõtis jala peal, siis ütles: „Njet, säärsaabasteks ei anna mõõtu välja“. Ma ütlesin ruttu: „Tuhvli, horošo“. Nüüd oli ta minuga nõus ja küsis, kui palju maksab, ütlesin, et 400 ostmarka. Ta ei hakanud kauplema, vaid võttis taskust 500 ostmarka ja andis mulle. Ma ütlesin, et mul ei ole tagasi anda. Siis nägi ta mu portfellis frotee rätikut, mille olin reisiks kaasa võtnud, haaras selle ja oli kaubaga rahul. Ka mina olin rahul ja rõõmus, et kõik oli hästi läinud. Läksin siis laste mänguasjade müügikohta, mis asus ühe lagununud maja keldris ja ostsin sealt igale lapsele midagi kingiks. Need olid puust tehtud mänguasjad.

Nüüd tuli kiirest jõuda Stettineri Bahnhofi, et tagasi Stavenhagenisse sõita, kus Alli ja lapsed ootasid. Saingi rongile, sõitsime mõned tunnid, siis rong peatus ühes tundmatus jaamas. Keegi ei teadnud, kui kauaks. Venelased ei teadnud ka midagi, kuigi olid organiseerijad. Paar saksa naist, kes olid minuga koos, ütlesid: „Läheme toome jaamast sooja suppi, sest kõigil oled kõhud tühjad. Küsisime, kas meil on selleks aega. Öeldi, et on küll. Läksime siis ja saime kaussidesse sooja suppi. Olime just tagasiteel rongile kui nägime, et see hakkas liikuma ja sõitiski ilma meieta minema. Olime meeleheitel. Saksa naised jooksid rongile järele, ühel neist jäi väikene laps üksi rongile. Me ie tea, mis neist hiljem sai. Minul jäi rongile portfelli koos mänguasjadega. Õnneks oli mu rahakotis see kirjalik luba, et võin lastega Ruhlerbeni laagrisse ja sealt edasi Inglise tsooni minna. See portfelli oli ilus seanahas ja minu hõbedase monogrammiga. Selle oli kinkinud mulle pr. Olga Tischler, Järva-Jaanist Jalgsema külast. Ta oli suure talu perenaine, lesk väikese tütreaga, väga kena inimene. Saime temaga hästi läbi kui töötasin noorem kontroll-assistendina Järva-Jaani Piimaühistu juures. Käisin siis kord kuus ka Olga Tischleri talus. Asutasime seal ka Jalgsema Maanaiste Seltsi. Olga oli esinaine, mina olin sekretär ja Meeri Ülesaar oli kassapidaja. Korraldasime seal kudumis-, koka- ja aianduskursuseid. See oli ilus aeg, tundsimme rõõmu tegutsemisest, olime noored ja täis tööindu.

Tulen tagasi nüüd Berliini reisi juurde. Kui rong oli metsa varju kadunud, siis seisin nõutult tükk aega. Mida teha? Hakkasin siis sammuma sinnapoole, kuhu rong sõitis. Olin kõndinud vist paar tundi, kui äkki nägin, et üks raudtee paranduseks mõeldud käru sõidab minu poole. Jäin seisma ja vaatasin, peal istusid kolm meest ja kui nad minu kohal olid, hüüdis üks: „Hüppa peale!“ Jooksingi nende juurde ja nad aitasid minu peale. Sõit läks nüüd Stavenhageni poole. Kas mul ei olnud õnne? Mehed olid hommikul läinud 25 km kaugusele raudteeliini kontrollima. Hakkas pimenema ja õhk muutus jahedaks. Üks meestest pani omajaki mulle õlgadele. Stavenhagenisse jõudsimme juba pärsi pimedas, nii kella 7 paiku õhtul. Täna sin Jumalat, et ta mind kaitses, sest kõik läks ju väga hästi.

Kui rääkisin Allile oma seiklustest ja muidugi seda, et ma sain kirjaliku loa oma lastega Berliini sõita ja sealt edasi Inglise tsooni minna. Arvasime, et kui Alli lastega ka kaasa tuleb, siis kindlasti antakse ka temale luba.

Laupäeval päeval lahkusime Stavenhagenist, et alustada teekonda Berliini poole. Rongid olid puu püsti inimesi täis. Panime need elamiseks vajalikud asjad, mis Stavenhagenis ostnud olime bagaaži, et saadetakse järele. Need ei jõudnud aga kunagi pärrale. Alli rääkis venelastega ja nii saime nende vagunisse kohad.

Kui Berliini saabusime, oli meil muret ja nuputamist, kuidas leida üles Ruhlebeni laager ja sinna lastega pärrale jõuda. Lõpuks jõudsimme ikka kohale.

Vastuvõtt oli väga hea. Inglise sõjaväelased aitasid meid ruumidesse. Esmalt saadeti meid duširuumidesse, mis pärast kohe desinfitseeriti. Seejärel läksime söögisaali, kus rikkalik toidulaud ootamas. Suu söögisaal oli jaotatud kaheks: üks pool välismaalastele ja teine inglastele. Sööginõud olid küll erinevad, meie sõime emaileeritud sööginõudest, nendel oli portselanist tassid-taldrikud. Pühapäeval tuli laagrisse palju ajakirjanikke, mitmete välismaa ajalehtede juurest, küsitlesid meid ja pildistasid. Iseäranis köitis nende tähelepanu minu väike Krista. Ta oli nii armas, vilets ja väetike. Muidugi pildistati siis mind ja Tiitu ka.

Esmaspäeva hommikul tõttas Aliide Inglise komandantuuri, et endale sealt samuti luba saada Inglise tsooni üleminekuks, kuid temale luba ei antud. Küsisin, miks siis? Talle oli seletatud, et venelased olid teada saanud, et inglased aitavad baltlasi nüüd Ruhlebeni. Venelased aga nõudsid, et nad saadetakse tagasi kodumaale, see tähendas Venemaale, sest nüüd on suur ja lai Venemaa meie kõigi kodu. Alli ütles, et läheb nüüd Vene komandantuuri ja annab ennast koos lastega nende hoole alla. Tagasi Stavenhagenisse ei võinud ta enam minna, sest korter oli ära antud ja ka oma suuremad asjad ning küttematerjali olime laiali jaganud. Nii me seal nutsime üksteise kaelas. Seda märkas üks Inglise ohvitser ja küsis, miks nutame? Alli oskas inglise keelt ja rääkis talle oma olukorrast. See ohvitser viis Alli laagriülesma juurde, rääkisid siis olukorra ära ja see mees halastas Allile ning andis talle vajaliku D.P. kaardi (Displaced Person). Selle kaardiga võis ta meie hulka jääda. Ta oli palunud Allit vaikida sellest, et tema käest kaart saadi, sest tal ei olnud luba seda välja anda. Kui Alli tagasi tuli, siis kallistasime üksteist nüüd rõõmu pärast. Palusime Jumala õnnistust sellele heale mehele tema heateo eest.

Lahkusime laagrist kolmapäeval. Siis viidi Inglise tsooni ära kõik Baltimaade põgenikud. Ei tahetud venelastele põhjust anda pahandamiseks. Pärast enam ei võetud Ruhlebenisse ühtegi põgenikku Eestist, Lätist ega Leedust. Sõprus venelastega oli suur, keegi ei julgenud Stalinit pahandada.

Meid viidi üle kümne veoautoga, millel olid puldankatted peal. Sõjaväelased mootorratastel sõitsid meie kolonni ees ja taga. Eestlasi oli lastega kokku 15 (ainult minul ja Allil olid lapsed). Kui jõudsimme Vene tsoonist välja, siis ei saanud me enam end tagasi hoida, vaid hüüdsime kõik valjusti „Hurraa-hurraa!“ Meie soovid olid täide läinud., kuigi meid ootas eest tundmatu tulevik. Stavenhagenis pidime igal kuul Vene komandandil laskma oma välispassi templi lüüa ja end registreerima. See pani hirmu tundma.

Meie teekond läks Lehrte DP laagrisse. See oli endine SS-laste laager. Suured lahtised tsementpõrandaga ruumid olid ilma lagedeta ja väga külmad. Igas ruumis oli 8 voodit. Kui nägin

neid eluruume, siis kohkusin väga, sest Krista oli haige laps, kellele selline elukorraldus vastuvõtmatu oli. Alli, hea inimene, tuli minuga koos laagri büroosse. Ta oli koolis inglise keelt õppinud ja oskas seda rääkida. Ta palus komandandilt meile paremaid eluruume, sest meil olid väikesed lapsed. Seepeale anti meile laagri haiglasse toad. Mina sain ilusa puupõrandaga, sooja ja suure aknaga mugava toa. Päike paistis aknast sisse ja soojendas meid. Järgmisel päeval külastas Kristat laagri sõjaväearst, kes oli kanadalane. Krista saadeti kohe ambulantsiga Celle lastehaiglasse. Alli oma poegadega läks Lehrte laagrist minema, sest tema vend elas Uchte laagris ja seal olid tingimused paremad. Põgenikud elasid sakslastelt äravõetud majades. Uchte oli väike linnake. Samuti tehti Ameerika tsoonis, seal oli suur Geislingeni laager, mis kus põgenikud elasid samuti sakslastelt rekvireeritud majades. Alli vend tuli ja aitas neid üle kolida. Ka ta õde oli seal. Nad said ilusa korteri, kus koos elasid. Vodja oli nende perekonnanimi. Õde Leeni oli üksik vanatüdruk ja aitas Allil poisse kasvatada. Uchte laagris oli päris palju eestlasi. Seal oli isegi eestikeelne kool, nii alg- kui keskkool. Pastor Kiisk oli seal nii kooli- kui kirikuõpetajaks. Pühapäeviti peeti eestikeelseid jumalateenistusi.

Alli sai kohe ka töökoha inglase büroosse masinakirjutajaks. Ta oli sel ajal juba Tartu Maavalitsuses aastaid töötanud. Käisin neid hiljem seal külastamas. Nad ei tundnud millestki puudust. Alli pidas isegi siga, et liha omast käest võtta oleks, ta sai ka lisaraha liha müügist. Alli oli hakkaja naine, talus üles kasvanud, ega peljanud ühtki tööd.

Olime Tiiduga selles laagris 1945. aasta jõulude ajal. Krista oli ikka haiglas. Käisin teda seal tihti vaatamas. Laagri laost jaotati meile riideid ja jalanõusid, mida oli saadetud vaestele põgenikele, DP-dele, Ameerikast ja teistest maadest. 1046.aastal lahkusid paljud sellest laagrist üle mere Argentiinasse, Brasiiliasse ja Austraaliasse. Mõned, kelle omaksed olid Rootsi läinud, läksid Rootsi.

Meie väike eestlaste grupp viidi edasi Burgadofri laagrisse. See oli suur ukrainlaste ja venelaste laager, kuid meile anti elamiseks kolm ilusat puubarakki – üks bürooks ja kaks elamiseks. Olime venelastest eraldatud laia maantee ja maa-alaga. Meie laagrijuht oli eestlane hr. Elias, tema abikaasa oli aga arst ja ukrainlanna, kes rääkis hästi eesti keelt. Nad oli elanud Eestis. Hiljem emigreerusid nad USA-sse, kus pr. Elias praktiseeris New Yorgis arstina.

Selles väikeses eesti laagris oli kaheksa kooliealist last. Nad käisid kohalikus algkoolis. Varsti saime hr. Eliase algatusel endale väikese eestikeelse kooli. Minust sai seal kooliõpetaja, kes õpetas lastele maateadust, ajalugu ja muidugi eesti keelt, lugemist ja kirjutamist. Sain selle eest ka veidi raha ja toiduratsioonid olid suuremad kui mittetöötavatel inimestel. Ei olnud see õpetamine mulle kerge töö, sest meil polnud ühtegi vajalikku õpperaamatut ega muid materjale.

Krista oli Celle lastehaiglas kaheks kuud, alles seejärel sain ta enda juurde laagrisse tagasi tuua. Age ta ei olnud veel terve. Varsti sai ta kõrge palaviku ja pidin ta tagasi Lethe haiglasse saatma. Seal avastati, et mu väike tütreke kannatab tuberkuloosi käes. Näärmete tiisikus oli ta kaelas ja selgroo 4.ja 5. lüli olid pisikutest kahjustatud. Peaarst ütles mulle, et Krista tuleb viia Bad-Rehburgi sanatooriumi, kes selliseid haigeid ravitakse. Sõitsin siis Kristaga sinna. Seal pandi ta kipsvormist voodisse, kus pidi lamama ööd ja päevad, nädalad, kuud ja isegi aastad. Selgroogu ei tohtinud üldse painutada. Ka ta väike pea oli sügava kausi sees asuvas vormis. Ta oli siis kolmene. Alguses arvati, et piisab 8-10 kuust, kuid ta jäi sinna kaheks jaopooleks aastaks. Ta oli väga nõrk, ainult luu ja nahk ja suured sinised silmad ringi vaatamas. Ka juuksed olid kõik ära

raseeritud. Lõpuks nad tegid ta ikkagi terveks. Mõned lapsed surid seal selle aja jooksul, mil Krista seal lamas. Mul oli väga raske Kristat külastada, sest tuli sõita laiarööpmelise rongiga Hannoveri linna, sealt edasi kitsarööpmelisega Bad-Rehburgi, kust tuli veel natuke maad jala minna. Sanatooriumis pidin mine temaga saksa keeles rääkima, sest ta oli eesti keele unustanud ja haiglapersonal rääkis saksa keeles.

Mõni kuu pärast Krista sanatooriumisse viimist otsustasin, et lahkun Burgdorfist ja lähen Hannoveri linna eestlaste laagrisse. Eestlase elapid seal kahe laagris – üks oli suur Balti laager, kus oli nii 200 inimese ringis ja teine väiksem, nii 100 asukaga laager.

Sõitsin Pisuhänna nimelisse laagrisse uurima, kas seal meie jaoks ruumi on. See oli väiksem laager, kus olid elanud need, keda oli toodud Saksamaale tööle teistest maadest. Barakid olid kivist ehitatud, toad väikesed, kuid ilusad puupõrandatega, igas toas väike raudahi sees. Ei pidanud külma tundma. Mulle meeldis seal ja Hannoveri linnast oli Krista juurde poole lühem tee.

Laagri juht, Waldemar Pihlap, oli Valgast pärit, ta oli väga viisakas ja sõbralik härrasmees, kes jättis minule väga hea mulje. Härra Pihlap ütles, et saame tulla Pisuhänna laagrisse elama, sest üks tuba just vabanes. Üks perekond oli Inglismaale siirdunud. Oli väga rõõmus. Sõitsin kohe tagasi Burgdorfi laagrisse ja ütlesin enda töökoha üles. Hr Elias oli natuke pahane, et otsustasin ära minna, kuid see ei muutnud asja. Tegin seda, mis mulle parim. Nädala pärast kolisimegi Hannoverisse Pisuhänna laagrisse.

Saime ilusa toa sinna majja, kus oli veel laagri büroo, lasteaia ruum, köök ja laoruum toiduainete väljajagamiseks. Lasteaednikuks oli seal pr. Johanna Kriisa, kelle abikaasa oli kirikuõpetaja. Tema kogudus oli olnud Saksamaal, kus ta vahistati ja viidi ära Venemaale. Kriisadel oli kaks poega, kelle nimed olid Joel ja Rain, nad olid kaksikud.

Pisuhänna laagris sain peagi endale töökoha laagri büroo sekretärina. Endine sekretär pr Lootsmaa lahkus, sest läks ära Rootsi, et seal abielluda piiskop Kõpu pojaga. Piiskopi abikaasa oli Johanna Kriisa õde. Piiskop Kõpp käis ka hiljem meid seal külastamas. Mul on üks ülesvõte mälestuseks temast koos Waldemar Pihlapiga laagris tehtud.

Pisuhänna laager asus Botfelder Strase 63 Hannoveris – Land Wieder Sachenis. Seal elasid ka mõned baltisakslased ja lätlased.

Pisuhännas tutvusin ka oma tulevase abikaasa Karl Lembit Rossega, kes oli seal toiduainete ja kütte materjali väljajagajaks. Ühesõnaga storeman, kelle ülesandeks oli kauba tellimine ja väljajagamine, muidugi ka arvepidamine kõige üle. Karl elas samas majas, teised laagri elanikud elasid teistes majades. Eesti mehed ehitasid sinna toreda vihusauna, mida köeti iga nädal. Elu Pisuhännas oli tõesti ilus.

Laagri juhi, Waldemar Pihlapiga, san hästi läbi. Ta oli minust kümme aastat vanem, oli saanud saksakeelse hariduse, lõpetanud Tartu Ülikooli Majandusteaduskonna ning saanud kodust vanaaegse hea kasvatusena. Ta oli tõeline gentleman, kes oli abivalmis nii vanadele kui noortele ja avas naistele ukse. Minu vastu oli ta eriti hea. Minu saksa kirjakeel ei olnud eriti tugev, kuid pidin kirjutama välja tõendeid laagri elanikele, kui neil oli tarvis Saksa ametiasutustest mingeid dokumente saada. Waldemar kirjutas mulle näidisteksti valmis. Pidasin seda oma kirjutuslaua sahtlis ja kui vaja läks, siis kirjutasin selle järgi, ainult nimed ja kuupäevad vahetasin ära. Nii

tulingi oma tööga kenasti toime. Tavaliselt pidin kirjutama eestikeelseid teated ja need siis koridori seinale teadete tahvlile laagrielanikele lugemiseks üles panema.

Inglise keele oskuse poolest olime mõlemad ühel tasemel. Kui tuli telefonikõne büroost, siis oli kõhe tunne, kas saame ikka kõigest aru. Inglise keelest oli kergem aru saada siis, kui kõneldi kohapeal, kuid telefonis oli see raskem. Raportid tulid teha inglise keeles, kuid need olid lihtsad. Viisime need ise UNRA peabüroosse. Töötasime koos sõbralikult ja üksmeel.

Karl Rossega saime kohe headeks sõpradeks ja mõnikord oli ka sõbrast kasu, sest ta andis mulle rohkem küttematerjali talvel külmal ajal. Karl oli üksik poissmees ja just sama vana kui minagi. Ta sai mu südame sõbraks. Karl otsustas USA-sse immigrereeda. Enne lahkumist ütles ta mulle: „Oleme ametlikult kihlatud ja võid seda kõigile ütelda.“ Arutasime omavahel, et poissmehel on üksinda kergem välja rännata ja kui ta juba Ameerikas on, siis saadab mulle kui kihlatud pruudile ametlikus sisserännu paberid. Karl oli hea mees, ta ei unustanud mind. Kui ta juba USA-s oli, siis saatis sealt mulle raha ja pakikesi Hannoverisse. Ka veel Saksamaal olles, käis ta koos minuga haiget Kristat sanatooriumis külastamas ja hiljem, kui Krista juba minu juurde tuli, siis kuidas ta teda süles kandis ja igati aitas.

Põgenike elu Lääne-Saksamaal oli muutunud. USA korraldusel oli läbi viidud Marshalli majandusplaan ja elu läks normaalsetele radadele. Käibeletuli D-mark. Rahal oli kindel väärtus. Enam ei olnud laagris ühtis kööki ega toiduainete jagamist, tuli ise kauplustest osta nagu tavakodanikud.

Mina näiteks sai 500 DM kuus, 100 sellest oli laste abiraha. Need, kes tööl ei käinud, said töötatöölise abiraha Hannoveri linnavalitsuselt, vanad said pensioni, osa läksid linna vanadekodusse. Mõned läksid eramajadesse, üürisid seal korterid.

Ka Waldemar Pihlap sai endale väljarännu paberid USA-sse. Ta oli olnud need paar aastat, mil elasin Pisuhännas, mulle väga heaks sõbraks. Ma ei olnud kohanud kunagi varem sellist inimest nagu tema, kes oleks mind nii hoidnud. See oli nagu armastus.

Kui ta Hannoverist lahkus, siis käisin teda raudteejaama saatmas. Seal pani Waldemar mu käe ümber ilusa hõbedat käevõru, mis oli tehtud palju aastaid tagasi Petseri kloostri munkade poolt. See oli kui palju hõbesõrmuseid oleks kokku pandus ja mis kuulivad Eestis Setu rahvarõivaste juurde. Waldemar oli pärit Valgast, ta oli võtnud need kodust lahkudes kaasa. Varem oli olnud see suur kaelaehe, kuid ta oli lasknud sellest teha kaks käevõru. Ühe sain mina aga teise kinkis ta ühele helper officerile, kes töötas meie laagri elanike heaks. See oli ilus noor inglanna, kelle töö lõppes ja kes tuli enne Inglismaale tagasi lendu meiega jumalaga jätma. Siis panigi Waldemar talle selle ilusa käevõru randme ümber.

Laagrist olid nüüd paljud välja rännanud teistesse maadesse. . Meie büroo pandi kinni, allusime nüüd sakslastele. Hakkasin saama raha linnalt, töötatöölise abiraha oli vaid 100 DM kuus.

Krista oli nüüd kodus, kuid ta pidi kandma tugevast nahast metallribadega vesti, et hoida rinda ja selgroogu liikumatult. Ta elurõõm oli tagasi aga kõndimine veel väga vaevaline.

Ühel õhtul üllatas mind Waldemari külaskäik, sest minu teada pidi ta juba teel Ameerikasse olema. Ta oli aga kauem kui vaja Bremenhafeni laagris peatunud ja järele mõelnud. Nüüd tuli ta ja avaldas mulle armastust. Ütles, et ei suuda enne rahu saada, kui on mind koos lastega

Ameerikasse enda juurde toonud. Olime mõlemad väga kurvad, isegi nutsime üksteise kaelas. Istusime ja rääkisime kurvalt kogu öö läbi. Hommikul vara ta lahkus. Waldemar oli minu elus esimene mees, kes nii kaunit, südamliselt ja kurvalt oma armastust avaldas. See jääb meelde elu lõpuni. Minu mälestustes on ta kõigist teistest üle.

Kahjuks ei läinud tal elus edaspidi hästi. Ta kirjutas mulle Ameerikast, olles elust seal väga pettunud. Tema, Waldemar, kes valdas saksa, vene, prantsuse, inglise ja eesti keelt, oli ülikooliharidusega, läbinisti gentelman, töötas New Yorki haiglas koristaja- sanitarina. Ta kärutas haigeid ühest kohast teise, pesi haigla põrandaid, hariduseta neegrid olid tema ülemused ja kamandasid teda. Waldemar sai ka NewYorgis kokku Karl Rossega. Karl töötas ühe lastekodu köögis, pesi seal nõusid. Ka Karlile ei meeldinud seal ja palgad olid neil väga madalad. Kuid nagu ma eelpool juba mainisin, saatis Karl mulle sellest piskust teenistusest veel pakikesi Saksamaale. Nad võtsid endale kahepeale toa, makstes selle eest päris palju. Waldemar kirjutas, et kui üks neist on püsti toas ja teeb midagi, siis teine peab olema voodis - nii väike oli see ruum. Hiljem sai Waldemar endale parema koha ühte kaubalattu. Üheks aasta pärast ta suri üksinda võõraste keskel NewYorgis, olles ainult 54-aastane.

Peagi kohtusin Hannoveris ühe Austraalia immigratsiooni ohvitseriga, kes kontrollis seal väljarändajate dokumente. Ta küsis minult, et miks ei taha ma minna Austraaliasse? Vastasin, et kes mind üksikut kahe lapsega naist sinna tahab. Ta lubas korraldada selle asja, et saaksin kaheaastase lepinguga Austraaliasse. Ja ta täitiski oma lubaduse. Kuu aja pärast olme lastega teel Austraaliasse.

Sõitsime Bremenhageni sadamast välja suure ameeriklastest sõjaväelaste laevaga, mille nimi oli „General Hersey“. Laevalt kirjutasin Karlile, et olen lastega teel Austraaliasse. Olime Kristaga merehaiged, ka paljud teised kannatasid selle all. Olime teel 24 päeva ja jõudsime Freemantle sadamasse Lääne Austraalias 5.novembril 1950. Seega elasime Saksamaal natuke üle 6 aasta.

Freemantle sadamas oli meil vastas grupp naisi, kes andsid kõigile magusaid apelsine ja juhatasid siis raudteejaama, kes sõit läks linnast välja Northami laagrisse. Jõudes Northami, mis on väike linnake, asub nii 80 km kaugusel Freemantlist. Seal oli platsil laud üle seatud, kes meid laagri elanike nimekirja pandi. Mina juhtusin selle laua juurde, kus nimede üleskirjutajaks oli eestlanna, Aino Reinmaa. Temaga oleme tänini head sõbrannad, nüüdseks juba 40 aastat siin Austraalias elades Aino on paljudel kordadel mulle heaks nõuandjaks ja abiks olnud. Ka on ta mu poja Carli ristiema.

Ainol on ainult üks poeg, kelle nimi on Pearu, nüüdseks juba üle 50 aasta vana helitehnika insener, kes elab Tasmaanias. Pearu isa oli lendur, Eesti ohvitser Terts, kes sai sõja ajal surma. Aino abiellus Tallinnas hr Tertsiga. Neil olla Aino jutu järgi olnud suur armastus. Pulmapildil oli Aino rahvariietes. Austraalias abiellus Aino teist korda nagu minagi ja ka paljud teised nooremad põgenikud, kes saabusid siia üksinda.

Aastad on möödunud nii kiiresti ja meie nende jooksul vanaks saanud – aga see on elu!

Meid majutati Northlandis jällegi sõjaväe barakkidesse. Iga perekond sai ühe toa. Pesemisruumid asusid õues katuse all, samuti olid väljakäigud õues ühes barakis. Sinna oli tükk maad minna meie juurest. Need olid väga primitiivsed – oli ehitatud rida puust istmeid aukudega ja nende all

suured terasest nõud. Need haisesid koledast ja all võis näha väikeseid ussikesi roomamas väljaheidete sees.

Oli juba novembri algus ja kliima sel ajal siin väga soe. Väikese mustad liivakärbsed ronisid silmadess, tekitades seal põletikku. Et silmi ravida, tuli meil seista hulk aega järjekorras kliiniku juures, kus meile siis antibiootikumi tilku silma tilgutati. Olin Austraalias pettunud. Me ei olnud kunagi sellistes tingimustes elanud. Isegi Saksamaal, kus oli käimas sõda, elasime palju paremini.

General Hersey nimelisel laeval oli 20 eestlast. Northamist sõitsid mõned eesti peerkonnad kohe edasi Melbourne või Adelaide, enamasti oli neil seal juba varem läinud sugulasi või tuttavaid. Kolmandal päeval toodi mulle sõnum, et tuleksin büroosse töökoha üle rääkima. Läksin sinna ja sain töökoha - ettekandjaks söögisaali. Seal töötas juba eestlanna, kelle nimi oli Elli Sepp. Saime temaga hästi läbi, oleme tänapäevani head tuttavad. Temal on üks tütar. Muidugi on nüüd meie lapsed täiskasvanud ja meie vanavanemad.

Kui olin juba paar nädalat töötanud, sain palka. Austraalia naelad ja šillingid olid väga kõrge väärtusega. Näiteks 1 Austraalia £ eest sai 2.25 US \$. Nüüd, 1990.aastal saame ainult ühe \$ eest 0,78 US \$. Austraalia dollar on väärtuses alla läinud. Viimasel ajal on see eriti märgatav. Töölised on palganõudmistega palgad liiga kõrgeks ajanud, see on leiboristidest valitsuse süü.

Lähen nüüd tagasi oma eluloo juurde. Elasime lastega Northonis. Hakkasin vähehaaval harjuma selle olukorraga, kuid ma ei olnud seal üldse rahul ega rõõmus. Eriti kui mõtlesin sellele, et laagri tegevus varsti lõpetatakse ja kõik peavad leidma endale töökohad. Mulle öeldi, et pean lapsed lastekodusse andma, nii on kergem mulle töökohta leida. Kirjutasin oma olukorrast Karlile NewYork ja palusin, et ehk saan lastega Ameerikasse tulla. Sain temalt kiiresti vastuse, mul ei ole mingit võimalust Ameerikasse saada, sest ma ei ole enam nn DP Displaced Person. Olin juba YRO organisatsiooni poolt endale kodu leidnud. Karl kirjutas mulle, et saatku ma talle Austraaliast sissesõidu paberid. Tema tahab ise meie juurde Perthi tulla. See on vähem kulukas ja üksikut noort meest vajab iga maa. Seda ma ka tegin.

Karl Lembit Rosse sõitis siis laevaga, mille nimi oli Pioneer Gulf NewYorgist Sidneysse ja sealt Perthi rongiga. Rongisõit kestis kuus päeva, vahemaa on 3600 km. Ta jõudis Perthi 23.oktoobril 1951 ja me abiellusime kohe 28.oktoobril. Meid laulatas läti pastor Kampe tema kodus, laulatus oli saksakeelne. Nii oli meile kõikidele arusaadavam, sest olime elanud kuus aastat sakslaste keskel. See kiire laulatus oli seepärast, et tahtsime endale ühist korterit üürida kui korralik perekond. Nüüdseks on pastor Kampe juba ammu surnud. Ta uppus kalastama minnes India ookeani.

Meil algas nüüd iseseisev elu. Karl oli USA-s natuke raha kokku hoidnud ja ostis siin kohe ehituskruundi meile maja ehituseks. Sellel krundil oli juba varem peal üks hoone, pesuköök, duširuum ja kuur olid selles. Väljakäik oli eraldi ehitatud, ka vesi oli krundil juba olemas. Üürisime suure karavani, mis oli meile elumajaks seni kui Karl ehitas kivimaja. Alguses tegi ainult pool maja valmis – suur köök, eluruum, koridor ja vannituba. Olime nii rõõmsad kui karavanist sinna kolisime. Peaasi, see ole meie oma, ei olnud vaja üüri maksta.

Karl sai endale töökoha Lääne-Austraalia Riigiraudteele Railway Workshop'i. Ta töötas esal kuni oma surmani 23.jaanuaril 1979. Mina sain töökoha Guidfordi erakolledžisse. Seal õppisid ainult meessoost õpilased (5 aastane gümnaasiumi kava). Õpilasi oli ka kaugel maal farmidest, nad

said elada internaadis. Oli isegi Aasiast, näiteks Hong Kongist, Malaisiast, Singapurist. See oli väga kallis erakool, ainult rikkad inimesed said oma poegi sinna saata. Mina töötasin seal õmblusruumis. Minuga koos oli šotlanna Catharina Young, kes oli seal kaua aega töötanud ja elas seal kooli juures. Ta oli väga armas inimene ja parandas ikka mu inglise keele sõnu ja hääldust. See oli mulle kasuks. Meie tööks oli internaadi õpilaste vormiriiete, aluspesu ja sokkide korrashoid. Pesumajast toodi puhtad pesud meie tööruumi, meie pidime hoolitsema selle eest, et kõik oleks korras ja siis panema need igale poisile määratud kappi. Üks pikk koridor oli neid kappe täis. See oli väga kerge ja mõnus töö. Istusime Catharinaga kamina ees, sooja tule paistel ja ajasime riideid parandades juttu. Töötasin seal ainult hommikul kella 9-st kuni 3-nipärastlõunal. Ka lõunasöök oli kooli poolt. Töötasin seal ainult 1952.aasta septembri lõpuni, siis ole sel heal tööl lõpp seepärast, et olin kuus kuud rase ja mul oli nagu piinlik tunne suure kõhuga noorte poiste seas ringi liikuda.

Carli sündis 29.detsembri 1952. Ootasime tema sündi juba enne jõule. Arstide arvamusel pidi ta paar nädalat varem sündima. Kui ambulantsiga haiglasse jõudsin, küsisid nad „ Kus sa varem olid?“ Vastasin, et sorry, sellist sündmust ei saa ette määrata. Kui Carl sündis, siis elasime juba pooles majas, mitte enam karavanis.

Minu abikaasa Karl Lembit oli väikest kasvu mees, see ehitustöö oli temale kohutavalt raske, sest varem ei olnud ta eluski rasket füüsilist tööd teinud. Mäletan, kuidas ta käed oli verised ja nahata, kui ta raskeid tsementblokke üksteise peale tõstis. Ja seda tegi ta peale tööaega raudteel või pühapäeviti. Kõrged majasinaid aga kasvasid silmnähtavalt. Karl oli vähese jutuga, võttis õhtuti enne magama minekut viina. Ega minulgi kerge olnud sel ajal. Perekond ja väike beebi majas, olin juba 37-aastane, kuid ma olen suure kasvuga ja juba lapsest saadik kehalise tööga harjunud. Mulle andis töö elu mõtte, eriti veel kui näed oma töö vilju.

Suureks rõõmuks oli mulle see, et väikese Krista tervis hakkas paranema kohe, kui alustasime elu Austraalias. Palju päikest, alati värsked puuviljad, hea toit ja palju värskes õhus ringi jooksmist oli parimaks raviks.

Krista ja Tiit käisid mõlemad Bellevue algkoolis. Inglise keelega oli neil alguses raskusi, kuid nad said sellest kiirest üle. Tiit kannatas aga koolis teiste pilkamist oma nime pärast. Inglise keeles kõlas see nimi tõepoolest naljakalt. Tiit – rinnanibu ja Kokk - noku või tillu. Kord kutsus koolijuhataja mind kooli, et küsida, kas ei saaks poisile teist nime panna. Ka mina ei teadnud, et mu poja nimi nii halvakõlaline inglise keeles on. Seepärast on Tiidul nüüd inglisekeelne nimi Terry (Terence) Cook. Krista ei tahtnud nimevahetust. Ta ütles, et abiellub niikuinii varsti ja saab teise nime, samuti laskis ta oma perekonnanime hääldada Kukkk. Tegelikult abiellus Krista alles 25-sstaselt ja kannab nüüd Tysoni nime.

Mu poeg Tiit kasvas kehaliselt kiirest, oli pikk ja nägi vanem välja kui tegelikult oli. Keskkoolis huvitasid teda tüdrukud rohkem kui koolitöö. Tiit töötas kooli kõrvalt ühes Midlandi apteegis (Chemist Shop). Äriomanik oli tema tööga väga rahul ja nad soovisid, et ta lähaks edasi ülikooli ja õpiks proviisoriks. Aga Tiidul olid teised huvid ja ta loobus sellest. Ta käis ainult kolm aastat keskkoolis ja sai siis töökoha ühte automüügi ärisse nooremaks müüjaks. Oli rohkem nagu jooksupoisiks seal. Mu mees Karl alati nurises Tiidu üle ja ka Tiit ei sallinud teda. Kristaga oli Karli läbisaamine aga väga hea, ta toetas ja abistas Kristat alati. Tiit lahkus kodust 18-aastaselt. Koos oma sõbra Mitcheliga sõitsid nad rongiga Adelaide'. Adelaide on Lõuna-Austraalia pealinn.

Ta sai seal kohe tööd mööbliäris. Olin kurb, kui ta lahkus, sest Tiiduga olime kõik need rasked aastad koos läbi teinud ja lähedaseks saanud. Ta on ka praeguseni mulle väga hea poeg olnud.

Krista lõpetas ka 3-aastase keskkooli ja läks edasi õppima meditsiiniõeks. Töötas sel alal kuini abiellus. Ta rändas enne abiellumist palju maailmas ringi – Euroopas, Aasias, Ameerikas ja töötas mitmes riigis haiglates.

Nüüd lähen jälle tagasi minevikku.

1955. aastal ostis Lääne-Austraalia valitsus meie maatüki koos sellel oleva pooleli ehitatud majaga ära. Maksis selle eest 2300 £, mis oli suur raha sel ajal siin. Selle raha eest ostis Karl kaks kõrvuti paiknevat ehitukrunti, kumbki ¼ aakri suurused. Ta laskis ehitada ilusa suure maja ühele krundile ja kõrvaolev jäi viljapuude ja aedvilja kasvatamiseks. Karl istutas sinna 28 viinamarja põõsast, mandli-, õuna-, pirni-, ploomi-, apelsini- ja sidrunipuud. Ta armastas seal töötada õhtuti ja laupäevadel-pühapäevadel. Suure ploomipuu all oli ta istpink, millel ta istus ja tundis rõõmu tehtud tööst. Meil olid erinevad iseloomud, kuid elasime koos 27 aastat, olime üksteisega harjunud. Pärast mehe surma ei jõudnud ma üksinda seda aeda enam korras hoida. Ka minu meie krundil olid ilupõõsad ja lilled, mis vajasid hoolt ja kastmist. Kinkisin 1979. aastal selle krundi, mis oli täis viljapuid ja viinamarju, Kristale ja Brianile, sest nad elasid üürikorteris ja neil polnud raha maja ostmiseks. Nüüd aga anti neile pangast laenu maja ehitamiseks, sest maatükk oli garantiiks laenule. Sel ajal olid kõik kinnisvara hinnad palju väiksemad võrreldes praegusega.

Krista ja Brian ei olnud huvitatud aiatööst ja praegu ei kasva seal ühtki Karlisuure hoole ja armastusega istutatud ja kasvatatud puud. Minu aias kasvavad ainult kaks apelsini-, üks madarini ja sidrunipuu. Need istutasin ise pärast Karli surma. Siin on kuum suvi ja puud-põõsaid peab järgekindlalt kastma, samuti pritsima haiguste vastu ja väetama. Krista ja Brian ei teinud seda ja kõik puud kuivasid ära.

Meie uus maja ehitati vaiksesse rajooni raudteejaama lähedale, mis tegi meil liikumise kergemaks. Carl läks 5-aastaselt kooli, oli väikest kasvu poisipõnn. Koolimaja asus samuti lähedal, mis oli hea. Rääkisime kodus eesti keelt, kuid Carl õppis kiiresti ära inglise keele. Ta oli algkoolis kogu aeg oma klassis teadmiste poolest esimene.

Kui Carl kooli läks, läksin ka mina jälle tööle. Seekord Royal Perth Hospital'i toitumise jagajaks haigetele. Elu kulges meil päris hästi, puudust ei olnud. Ostsime oma majja kõik, mida vajasime. Rääkisin Karlile, et mis oleks kui ostaks auto. Paljudel tuttavatel juba olid. Ta ainult naeris selle peale ja ütles: "Ei tule kõne allagi." Ma olin sel ajal noor ja terve, oleksin auto juhtimise kiiresti ära õppinud.

Minu töö haiglas algas kell 7 hommikul ja lõppes kell 3 pärastlõunal. Meie elukoht oli haiglast 25 km kaugusel. Tavaliselt sõitsin rongiga, kuid pühapäeva hommikuti ei olnud nii varaseid ronge Perthi. Siis sõitsin jalgrattaga tööle. Tol ajal olid teed autodest peaaegu tühjad. Oli nii ilus sõita, linnud laulsid ja mina ühes nendega.

Kui aga haiglasse kohale jõudsin, siis kaastöötajad ei jõudnud ära imestada, et nii pika tee jalgrattaga ära olin sõitnud. Tagasi minnes, panin jalgratta rongile ja sain väikese vaevaga koju. Need olid teised ajad. Nüüd on igas peres mitu autor ja teed ülekoormatud. Elukardetav on neil jalgrattaga sõita. Pragu sõidetakse vaid eraldi jalgratta teedel, peas peavad olema kiivrid.

Meie Carl oli väga hea õpilane. Ta sai juba gümnaasiumis riigi poolt stipendiumi. Ka ülikooli sisseastumiseksamitel läks tal hästi, sai jällegi stipendiumi. Ta lõpetas Lääne –Austraalia Ülikooli keemia ja füüsika 3-aastase stuudiumi ja käis veel ühe aasta, sai Diploma in Honours keemia alal.

Ajad olid muutunud võrreldes sellega, mil tulime Austraaliasse. Palju lõpetasid ülikoolid, kuid ei saanud sobivaid töökohti omal alal. Ka Carlil ei onud Perthis kerge tööd leida. Ostsime talle pruugitud auto ja ta sõitis sellega Melbourne. Lootuses, et suuremas linnas on rohkem töökohti leida. Kuid ka Melbourne ei õnnestunud tal enda erialal tööd saada. Ta tegi juhuslikke töid, et ära elada. Sel ajal oli muutus ka Austraalia valitsus. Kogu meie siinoleku ajal olid võimul olnud liberaalid (Liberal Party), 1974.aasta valimistel aga tulid võimule leiboristid (Labour Party). Peaministriks sai Gough Whitlam. Uus tööpartei valitsus vajas palju uusi sotsiaalametnikke. Ajalehtedes oli üleskutse, et vajatakse 70 inimest, kellele antakse 2-aastane sotsiaalteaduste koolituss Melbourne Ülikoolis ja pärast kindlustatakse tööga Victoria osariigis. Carli sõnul oli konkurss suur, kandideeris 200 inimest, õppima võeti ainult ülikooliharidusega inimesi. Ta kahtles, kas õnnestud sisse saada. Meil oli väga hea meel, kui ta helistas ja teatas, et oli vastu võetud. Riigi poolt maksti neile 75 \$ nädalas elamisraha.

Kui ta selle kahe aasta pärast lõpetas, oli ka ta iseloom muutunud. Selle aja sees on ka praktikat ning kokku puutumist väga erinevate inimeste ja sotsiaalsete olukordadega. Ta oli muutunud rohkem abivalmiks ja mõistis teisi inimesi paremini.

Gough Whitlami valitsus pidas ainult neli aastat vastu, siis tulid liberaalid tagasi ja olukord muutus pisut. Praegu on võimul jälle leiboristid. Peaministriks on juba 7 aastat olnud Robert Hawk.

Carl on nüüd elanud ja töötanud Melbourne linnaosa sotsiaalosakonnas ja aastate jooksul ka ametikõrgendust saanud. Ta võtab nüüd ka ise uusi ametnikke tööle või laseb lahti. Mõned aastad tagasi käis ta veel Melbourne Ülikooli õhtustel kursustel ja sai endale õpetajakutse (Diploma of Education). Nii, et vajadusel võib ta töötada keskkooli õpetajana.

Tulen nüüd tagasi enda eluloo juurde. Olin siis juba 43-aastane ja käisin haiglas tööl. Kui mul menstruatsioon ära jäi, siis mõtlesin, et vanusest tingituna. Rääkisin sellest Kristale, kes käis siis veel keskkoolis ja tema soovitas kohe arsti juurde minna. Kui arsti juurde läksin, siis teatas ta, et olen paar kuud rase. See oli suur üllatus mull ja mu mehele. Mitte väga meeldiv üllatus. Mull oli juba kolm last. Olin Kristaga nii palju vaeva, valu ja unetuid öid läbi elanud. Kui olime sellises olukorras. Samas mõtlesime Karlaga, et kõik läheb hästi. Meie Carl oli terve ja tark poiss, väga hea õpilane. Ehk saab tulevane beebi ka temasugune olema, meile ainult rõõmuks vanas eas.

Ma ei saanud pärast seda enam kaua töötada, sest olin selle raseduse ajal väga haige. Vererõhk oli kõrge, mitmed sisemised vaevused andsid tunda. Siis pani arst mind enneaegu haiglasse, et vererõhku alla saada. Kui see korda läks, siis tehti mulle enneaegne sünnitus. Seekord haiglas mõtlesin, et eluga sellest ma küll välja ei tule.

Üks imelik elamus oli mul seal haiglas operatsioonilaual. Olin unerohu mõju all. Tundsin, kuidas mu hing kehast lahkus, hõljusin üleval ja vaikselt nagu lendasin sellest ruumist välja, ilus muusika mängis, tähed särasid ja mina lendasin taeva all. Ise aga mõtlesin, ah sees siis ongi nüüd, kus mu hing taeva läheb. Nii hea oli olla. Ärkasin selle peale, kui arst ja õde mulle vastu nägu löid ja keha tugevasti raputasid. Arst ütles: „Oh Jumal, nüüd on ta läinud.“ See oli kestnud tükk

aega. Sünnitus algas õhtul aga oli juba hommik. Kui Martin sündis, oli ta nagu elutu tomp. Ta pandi spetsiaalsesse aparati. Ta ei häälitse ja hingamisega oli raskusi. Mul ei olnud piima rindades ilmselt enneaegse sünnituse pärast. Hiljem toitus ta imikutele toodetud piimapulbrist.

Martin ei arenenud, ta oli kahe aastane, kui esimest korda püsti tõusis ja paar sammu tegi. Täna on Martini sünnist möödunud 31 aastat ja ta on ikka kodus kui väike laps, kes vajab abi ja hoolt. Meditsiiniliselt kutsutakse seda Downi sündroomiks. Sellistel lastel on üks kromosoom vigastatud. Tavaliselt on 24 kromosoomi, neil aga 23 ja kaks poolikut. Paljud selliste laste vanemad panevad nad riiklikku lastekodusse, kus nende eest hoolitsetakse. Mina pean Martinit kodus enda juures seni, kuni olen võimeline tema järele vaatama. Pärast minu surma lubasid Tiit ja tema naine Maureen Martini oma hoole alla võtta. Ei tea, milline elu tal siis olema saab. Tean aga, et kaugele ette pole tarvis muretseda. Martin võib ka enne mind siit ilmast lahkuda.

Pragu käib ta viiel päeval nädalal ühes töökojas, kus teisedki temasarnased töötavad. See on riigi poolt korraldatud. Hommikul tuleb nende jaoks mõeldud eribuss kell 8 ja võtab Martini peale, pärast kella 3 toob jälle tagasi koju.

Aastad mööduvad kiirest ja toovad kaasa palju elumuutusi. Minu abikaasa Karl Lembitu surmast sai selle aasta 23. jaanuaril 12 aastat. Tegelikult pani ta ise end igaveseks magama, võttes sisse üleliigse annuse unerohu. Põhjuseks oli haigus – arstid tahtsid ta närvihaiglasse saata. Ta kannatas palju üksinda ega rääkinud oma muredest, Karl ei saanud sellest kunagi üle, et Martin oli ebanormaalne.

Oli keskpäev kui tulin koju. Martin oli meeleheitel, et papa ei vasta talle ja lamab keset põrandat. Mis on papaga juhtunud? Jah, mu abikaasa, kellega sai koos elatud 28 aastat, kes tuli siia Ameerikast, et aidata mul ja mu lastel siis võõral maal kodu luua, lamas magamistoa põrandal surnuna.

Helistasin kohe arstile, kes teda ravis. Arst helistas kohe kiirabi välja ja tuli ka ise kohale. Ta oli jätnud mulle kirja, milles oli selline lause: „Ole hea Martini vastu, sest ta armastab sind väga.“ Kirjas jättis ta meie kõigiga jumalaga. See aeg oli minule küll väga raske aga olen harjunud rasustega toime tulema.

Selle koha pealt on üks lehekülj puudu. Ilmselt ei olnud see mõeldud teistele lugemiseks ja Laine võttis selle välja. Siit jätkab Laine oma meenutustega Eestist enne sõda.

Meid oli kuus last perekonnas, kuid mina üksinda elan veel siin Austraalias, kaugel mu kallist isamaast. Mu teistel õdedel ja vennal on eluteed lõppenud.

Minu vend Vollil oli kurb saatuse. Ta oli nii noor, ainult mõned aastad üle 30 kui suri Moskvas Ljubljanka vanglas (Teise versiooni järgi suri Volli kõhutõppe ühes raudteejaamas teel rindele. RK). Seda kirjutab mulle Eeva, Volli naine, kes oli Moskvast teda saanud oma mehe saatuse kohta. Volli ja Eeva sai abielus olla ainult kuus kuud enne, kui Volli viidi Venemaale ja vaid südamevalu jäi Eesvale. See oli aasta 1941 ja selle saatuse osaliseks said tuhanded mehed ja naised Eestimaal ja mujalgi, kus valitsesid kommunistid.

Ka mu õde Aliide suri noorelt. Ta mõrvati ühel 1946. aasta juulikuu hilisõhtul töölt tulles Liiva jaama lähedal. Ta töötas raudteel, reguleeris rongide liiklemist ja ülesõitu raudteest. Kui ma 1980. aastal esimest korda pärast sõda Tallinnas käisin, siis õde Heine rääkis mulle sellest. Teda oli kutsutud Aliide surnukeha juurde surnukambrisse, et teha kindlaks tapetu isik. Kui Heine seda surnukeha vaatas, siis läks tal silme eest kõik mustaks ja ta ei suutnud midagi öelda ega mõelda. Aliidel oli terava noaga kõri läbi lõigatud, kogu keha, nägi ja juuksed kõik verrega koos. Tal oli ka palju pussihaavu kehal. Aliidest jäi järele väike poeg Heiki, kes oli siis 10-11 aastane. Heiki kasvatas suureks tema isapoolne tädi. Nüüdseks on Heiki juba surnud ja tema lapsed minu sugulastele Eestis võõraks jäänud.

Kui mõtlen tagasi oma möödunud aastatele, siis pean tõdema, et mul on olnud huvitav elu. Olen teinud erinevaid asju, reisinud palju, näinud mitmesuguseid inimesi ja nende eluviise, kõik see huvitas ja rõõmustas mind ega jätnud aega kurvastamiseks ega enesehaletsuseks. Olen vaid tundnud rõõmu oma töödest ja tegemistest.

Tänu Taevaisale, ei ole ma kannatanud ka mõne raske haiguse käes. See oli aastal 1978, kui mu mõlemas silmas oli kae (cataract), mis tegi mu pimedaks. See hirmutas ja tegi õnnetuks. Veelgi õnnetum õli selle juures mu abikaasa. Tänu taevale ja arstidele õnnestusid mõlemad operatsioonid ja ma sain jälle nägijaks. Mulle pandi kunstlikud läätsed ja nendega näen nüüd hästi. Nüüd kannan prille ainult lugedes.

Pärast minu mehe surma, 1979. aastal, õppisin ka auto juhtima, sest siin maal elades on see väga oluline. Pea igas peres on auto või kaks-kolm. Esimesel katse kukkusin autojuhi eksamil läbi. Siis võtsin veel tunde ja teisele korral sain läbi. Olin nii rõõmus.

Nüüd, 1991.a. maikuus pean jälle liikluspolitseisse, kus kontrollitakse mu silmanägemist ja kuulatakse südant. Loodan ikka, et saan endale jälle kolmeks aastaks autojuhtimise õiguse.

MINU PEREKOND JA LAPSEPÕLV LEESI KÜLAS

Nüüd kirjutan oma lapsepõlvest Eestimaal, Kolga vallas, Leesi külas. See on minu sünnipaik. Minu nimi sünnitunnistusel on Laine Marie Palmroos. Kodus lapsena hüüdsid kõik mind Mariks, öeldi Kange Mari. Nii kirjutan ka siin endast kui Marist.

Oli varajane Jaanipäeva hommik 1915, kui Mari sündis. Jaanipäev on Eestis pühadest aukohal. See kuulutab suve algust. Ka oli see Mari isa nimepäev, mida alati pidulikult tähistati. Isa tegi õlut ja ema küpsetas suured maitsvad saiapätsid. Kased toodi tupp. Vanemate voodi ümber õlis noored lõhnavad kased.

Emma Leena oli juba mitmendat päeva lapse sünni oodanud. Aeg oli niikaugel. Leena ootas oma viiendat last. Ta teadis eelmistest kordadest, et see, mida ta pidi läbi elama, oli elu ja surma küsimus. Tema juures käis abiks samast külast kutsutud nn ämmaemand, kelle nimi oli ka Leena.

Tütred Hilda ja Liide olid läinud kodust ära jaanitulele. See oli tavaliselt mereäärsel platsil, kus põles tõrvatünn ja noored tantsisid.

Emma varjas oma valusid, kuid teadis, et aeg on käes. Ta saatis poja Volli, kes oli siis 7-aastane Tõnikseri Leena järele, kes oligi see ämmaemand. Tal ei olnud küll selle ala kutsetunnistust, kuid see-eest oli palju kogemusi külanaiste aitamisel. Tubli Leena oli olnud abiks ka eelmise nelja lapse sünni juures.

Kui Hilda ja Liide nii kella kahe paiku öösel koju saabusid, siis väike vastsündinud õeke magas juba hällis. Emma oli rõõmus, sest raske katsumus oli möödas. Seekord oli kõik hästi läinud ja laps oli igati terve.

Abikaasa Jaan ei olnud kodus sel ajal. Ta oli meremees, seepärast oli ta suvel oma kaljasega võimalikult palju merel. Ta vedas kala kaljasega linnadesse, Tallinna ja Helsingisse, vahel ka Peterburgi. Need merereisid võtsid palju aega. Kaljas oli ostetud kahepeale tema sõber Gustaviga, nad olid võrdsed omanikud. Neil oli üks palgaline noormees ka abiks laevatöödel.

Minu mälestustes on ema Leena pikka kasvu, siniste silmadega sale naine. Abikaasa Jaan oli tugev mees, kelle sõna alati maksis. Ta ei sallinud vasturääkimist. Kõik, mida ta ütles, pidi tehtud saama. Neiupõlve olnud Leenal üks teine austaja, kes tahtnud teda kosida. Tema nimi olnud August. August olnud talupidaja ja ema jutu järgi leebe alandliku iseloomuga. Nad olid koos käinud mõned aastad valla koolis ja nende sõprus algas juba siis. 1880-nendatel aastatel läksid lapsed palju vanemana kooli. Nende kodutalud olid kõrvuti, ühine lapsepõlv ja noorusaeg sidus neid.

Kui Leena oli 18-aastane, siis sai ta tuttavaks Jaaniga. Tutvus oli alanud ühel pühapäeva hommikul kirikuteel. Jaan oli suurt kasvu, pruunide silmadega, tumeda lokkis peaga noormees. Oli tulnud koju käima Peterburist, kus ta oli madruseks Vene keisri jahi peal. Jaan kandis uhket kuldnööpidega univormi ja ta jutt oli vaba ja julge. Seal keisri jahi peal teenides oli tal olnud väga hea elu. Tööks oli keisri perekonna- ja õukonnaliikmete sõidutamine purjelaeval.

Kui Mari suuremaks kasvas ja isal aega oli, siis istus ta isa põlvedel ning kuulas suur huviga lugusid Vene tsaarist ja ta perekonnast. Kogu see elamine seal oli nii uhke ja võimas, see oli nagu muinasjutt.

Nüüd tulen tagasi Jaani ja Leena tutvuse juurde. Leenale meeldis Jaan rohkem ja sõprus Augustiga sai läbi. Mõned kuud hiljem ütles Jaan Leenale: „Ega sa ometi mõtle Augustike mehele minna. Ta on ainult üks maa mats ja sina pead hakkama laudas sõnnikus sees käima ja rasket musta tööd tegema. Abiellu minuga. Läheme ära Tallinna, avame kaupluse ja sa saad olema üks uhke poeproua. Hakkame hästi elama.“

Leena palus aega järelemõtlemiseks. Mõttles mõned nädalad ja otsustas, et kui on võimalus saada linnaprouaks, miks mitte. Ja nii tuli jaatav vastus. Pulmad tehti peagi. Leena oli siis ainult 19-aastane.

August olnud väga kurb ja pettunud. Ta oli Leenat väga armastanud ega unustanud teda kunagi.

Leena elu ei kujunenud üldsegi nii roosiliseks kui loodetud. Emma oli ainult 42-aastane, kui ta suri. Ta suri kopsutiisikusse. Paar aastat enne surma jäi ta väga kõhnaks ja kondiseks, kõhis kogu aeg.

Ta oli siis olnud abielus 23 aastat, sünnitanud ilma 5 tütar ja ühe poja. Viimane tütar, Heine, sündis jaanuaris 1918, külmal pakasel talvel. Need abieluaastad olid rasked, tööde- ja kannatuserohked. Ema oli vaikse iseloomuga, ei hakanud kunagi mehele vastu vaidlema. Kui Jaan millegi üle kärgatas, siis pisarad jooksid Leena silmist, kuid kunagi ei hakanud ta vaidlema.

Miks siis Leena ja Jaan ei läinud Tallinna ega hakanud poepidajaiks?

I Maailmasõda oli alanud, olukord maailmas oli muutunud. Tsaari sõjaväes teenitud raha kaotas väärtuse. Suur Venemaa lagunes. Kommunistid pääsesid võidule. Midagi ei olnud kindlat. Seepärast ei saanud nende plaanid tõeks. Jäädi elama Leesi külasse Sepa tallu. Jaan ehitas uue elumaja ja tema tööalaks jäi kalandus. Ta ostis kaluritelt kala kokku ja töötles seda. Tagaõuele ehitati suitsuahjud, tehti piprakilusid ja sprotte. Mõned naised käisid meil tihti tööl. Ka meie, lapsed, aitasime seal. Kõige noorem tütar Heine Helene et töötanud, sest tema oli nii väike ja isa lemmiklaps ka.

Jaanil olid müügikohad maa kauplustes. Ta käis kindlates kohtades oma kalatooteid müümas. Isa oli siis kodust ära 4-5 päeva. Autot ju ei olnud. Kaup laaditi kastides vankrile ja hobune vedas seda. Nii see liiklus tol ajal käis.

Laste elu oli tore, olime terved, jooksime palju õues ringi ja suplesime suvel merevees. Asus ju meie kodu otse mere kaldal.

August abiellus aasta pärast Leena ja Jaani pulmi. Kui Mari suuremaks sai ja hakkas tähele panema külas liikuvaid jutte, siis kuulis, et Maali ja Augusti elu ei olnud just mitte kõige õnnelikum. Kui ema maeti Leesi surnuaeda, siis oli ka August seal ja viskas kolm peotäit mulda. See oli tema jumalagajätt oma kunagise armsamaga.

Aastaid hiljem külastas ta meid jõulude ajal. Jõid isa tehtud koduõlut ning hiljem läksid omavahel riidu. August haaras isal rinnust kinni, raputas teda ja süüdistas Leena surmas. Ise nuttis kui räuskas, et Jaan tapnud naise töö ja nii paljude sünnitustega ära. Isa oli tugev mees ja oleks Augusti läbi peksnud kui meie, lapsed, tõmbasime ta voodile pikali ja istusime kolmekesi tema rinnale. Nii tuli tülitsemisele lõpp. August astus mu õe Liide juurde ja ütles talle: "Hoidku Jumal sind, et sinu elu oleks parem kui minu Leenal oli." Jaan vaatas talle otsa ja ütles: „Ära räägi lollust. Mis sinu Leena, sul oma Maali, su enda laste ema.“ August vastas: "Maali on ainult mu karjatalitaja." Pärast seda tüli ei tulnud August enam kunagi meie poole. Nii möödusid aastad. Talved olid pakasesed ja lumised. Siis istusime toas ja vaatasime läbi kahekordsete akende õue. Mõnikord olid aknaklaasid täis jääroose, siis ei näinud läbi nende midagi.

Meri oli alati talvel jäätunud. Nagu oleks valge maa edasi läinud. Isa oli kodus. Ta armastas teha puutööd. Iseäranis meeldis talle teha toole, neid oli vist 16 tükki meie majas. Kui oli põrandate pesemine, siis Hilda alati pahandas, et nii palju toole on. Tube köeti igal hommikul. Oli hea ja soe olla. Kuid ema surmast saadiks muutus meie elu, ei olnud enam seda armastuse soojust.

Kui Mari oli 8 aastat vana, siis viis vanem õde Leida teda koolimajja. Koolijuhataja juures oli vaja registreerida kooli. Härra Kleesment küsis: „Kas lugeda oskad?“ Anti lugemiseks kooliraamatust üks väikene jutuke, mille pealkiri oli Karvane Koll. Kui see sai ette loetud, siis härra Kleesment silitas mu pead ja ütles. „Väga hea. Oskad lugeda. Võid kooli tulla.“ See oli 1. oktoobril 1923, kui mari läks esimest päeva kooli.

Kool oli kodust väga erinev, seal oli palju lapsi ja tunned. Asja tegi kergemaks see, et õde Leida käis ka samas koolis ja kahekesi koos oli hea minna ja tulla. Sel esimesel aastal sai Mari koolis käia lühikest aega, sest ta jäi kärntõppe.

Lugu oli selline, et vend Volli oli metsast rauaga ühe rebase kinni püüdnud. Oli novembri kuu, külm ja lumine. Kui siis Volli vigase rebasega, keda ta süles kandis, tuppa tuli, oli ta nii rõõmus ja uhke selle üle. See rebane osutus kärntõbiseks ja Volli sai rebasele selle nahahaiguse Mari ja Heine said samuti. Kärnad kihelesid hirmsasti jalgadel ja käsivartel, neid kohe pidi kratsima.

Härra Kleesment märkas seda ja saatis Mari koju. Ei lubanud tulla enne, kui kärnad kadunud. Ta saatis kirja isale, et läheks lapsega arsti juurde. Arst asus Loksal, ta kirjutab välja salvi, millega kärnasid määrida. Nii möödus talv ja Mari ei saanudki enam tagasi kooli. Kärnadest vabanemine võttis palju aega. Ja siis tuli kevad 1924 aprill, mil ema suri. Ta maeti Palmipuude pühal.

Meie Heinega olime veel nii noored, et ei taibanudki kui suur kaotus see oli. Muidugi olime kurvad ja nutsime, kuid ka edaspidises elus andis see tunda. Kodu ilma emata ei ole täielik.

Kui ema suri, siis olid kõik lapsed ta voodi ümber koos. Ainult isa puudus, ta oli ärireisil kaladega, oli ju väga perele leiba teenida. Ei olnud temalgi kerge elu. Pärast Hilda abiellumist jäi perenaiseks Aliide ja elu läks edasi. Aga midagi oli ikka puudu, see oli emaarmastus.

On meeles ema viimane sügav hingetõmme ja teda ei olnudki enam meie keskel. Hilda ütles. „Mari, jookse Liiva onu ja onunaise juurde ja teata neile, et ema on surnud.“ Ei olnud siis aega kingigi jalga panna, vaid villased sukad jalas jooksin onu majja ja hüüdsin: „Mu ema on surnud, meie ema on surnud!“ Siis kohe kiiresti tagasi koju. Oli kohutav ärevus ja teadmatus, mis nüüd küll saab.

Vanem õde Hilda pidi just abielluma. Ta oli siis 20-aastane. Tema kihlatu nimi oli Albert, ta töötas kohalikus ühistu kaupluses. Hilda pani mantli selga ja läks kauplusesse Alberti juurde. Oli vaja nõu küsida, sest isa ei olnud kodus. Siis tulid onu Jüri ja Albert meile nõu ja abi andma. Mäletan, et Hilda, kes oli õmblust õppinud, õmbles emale uue kleidi, mis padi talle kirstu pannes selga pandud saama. Kirstu emale tegi isa ise. Kirst seisis koos emaga kuni matusteni õuekambris (aidas). Palmipuude püha hommikul rakendas isa hobuse vankri ette, mehed tõstsid emakirstu vankrile ja teekond leinalistega läks Leesi kabelisse ja surnuaeda – meie armsa ema viimselle puhkepaigale.

Nüüdseks on sellest ajast möödunud juba 67 aastat. On Palmipuude püha ja aasta 1992. Ka mina olen vanaks saanud ja mul tuleb peagi minna puhkama. Olen oma väikeses ilusas Austraalia kodus, kuhu elu mind on kaugelt põhjamaalt toonud. Mõtlen järele elu üle ja loodan, et ka mu laste ka kuue lapselapse elud mööduvad nii, et oleks millele tagasi mõelda ja olla lihtsalt tänulik ja õnnelik.

Järgnevalt veel mõned meenutused kodu-Eestist enne sõda.

MINU ONUNAININE MARJA

Lugesin hiljuti Lääne-Austraaliat asustanud naiste elulugusid. Milliste ränkade raskustega nad siin toime pidid tulema, asudes Inglismaalt siia elama.

Sellega seoses kerkis mu mälestustesse onunaise Marja kuju. Tema elu, tööd ja kannatused. Selle erakordselt tubli naise saavutused on mul ikka meeles.

Marja oli onu Gustavi naine. Minu isast noorem vend Gustav oli lõpetanud merekooli ja saanud laevakapteni paberid. Ta võis kaptenina töötada laevadel, mis sõitsid Läänemere sadamalinnades. Onu Gustav oli ilus suurt kasvu, siniste silmadega, blondide lokkis juustega mees. Imelik, mõeldes sellele, et onu Jüril ja minu isal olid mõlemal pruunid silmad ja tumedad lokkis juuksed, ei onud nad väga sarnased. Aga vennad nad olid, see on kindel. Pärilikkuse seadused on teinekord imelikud.

Onu Gustav abiellus noorelt. Tema pruut oli pärit Tapurla külast Andi talust. Ta nimi oli Maria, kuid kõik kutsusid teda Marjaks.

Onu lasi endale maja ehitada Leesile kõrgema liivase künka otsa, seda kutsutigi Liiva taluks. Maja akendest oli otse vaade merele. Meri, mis suvel nii vaikne ja kaunilt päikesekullas sillerdav, oli sügisel tormine ja kuri. Talvel aga uinus valge jääkatte all. Kevadel aga, kui jääkate lagunes ja meri jälle end vabaks murdis, siis tundsid, et see on võimas. Meenub Gustav Suitsu luuletus:

Meri, mu meri, suur võitmatu meri,

Sinule tuksub mu südame veri –

Vaba ja julge kui Sinagi.

Merekohin oli meile, rannaelanikele kui unele suigutav laul. Meri on osa meist. Ta annab tööd, vahest nõuab tasu.

Marja ja Gustavi esimese poja nimi oli Lembit, siis sündis tütar Leida. Lapsed kasvasid, isa sõitis merd ja noor ema hoolitses kodus laste eest. Peale laste vajasisid hoolitsust veel loomad - lehm, lambad, siga ja kanad. Loomad täiendasid toidulauda ja lambad andsid villast riidet selga. Tööd oli alati palju, kuid Marja ei kurtnud kunagi. Oli ikka rõõmus, eriti kui mehelt kirjad tulid. Lapsed kasvasid. Talvel on mees mõned kuud kodus, ta nagu külaline seal ja nii möödus külma talv kiiresti ja õnnelikult.

Siis tulid rasked ajad. Haigus, mida nimetati hispaania gripiks, tuli ka Eestisse. Selle tagajärjel suri palju inimesi igal pool Euroopas, iseäranis lapsi. Ka Leida ja Lembit surid sellesse. Ainult nädal oli nende surmade vahet. Marja kodu jäi nüüd tühjaks ja vaikseks.

Kevad saabus. Gustav läks tagasi merele. Marja jäi üksinda, kuid nutmiseks oli tal vähe aega, sest loomad tahtsid talitamist ja hein tegemist.

Mõni aasta hiljem sündisid neile veel kolm last: poeg Vallen, tütar Linda ja noorim poeg Kalju. Elu kulges edasi. Ikka oli mees merel ja Marjal käed-jalad tööd täis.

Siis tuli uus saatuselöök. Onu Gustav suri äkitselt südamehaigusesse. Marja, noor lesk kolme lapsega, jäi üksinda tuulte-tormide kätte. Väikese rahavaruga, mis kodus oli, mattis ta oma armsa mehe Leesi surnuaeda. Isegi musta marmortahvli pani ta hauale. Ka nüüd ei jäänud tal palju aega leinamiseks, sest töö tahtis tegemist. Õnneks määrati onunaisele väike pension Meremeeste Liidu poolt. Ta ei kõnelnud kunagi, kui suur see oli aga kindlasti mitte piisav elamiseks kolme lapsega. Et saada lisaks raha, käis Marja meie isa juures tööl. Tööks oli kalade rookimine, suitsukalade ladumine kastidesse jne. Isale meeldis Marja töökus. Ta ütles alati, et Marjal on nii kärmed käed. Siis juhtus jälle õnnetus. Väike Vallen ronis suure kivi otsa ja kukkus seal õnnetult alla lamedale kivile pikali. Ta vigastas selgroogu, mille tagajärjel kasvas Vallenile suur küür selga. Tema käed aga kasvasid normaalselt ja nii tundusid need väga pikkadena. Ka kopsud kannatasid ja ta kasv jäi kängu. Mõistuse poolest oli aga Vallen väga targa peaga poiss. Kooliõpingud ei valmistanud mingit raskust. Eriti hea oli ta matemaatikas.

Marja kirjutas palvekirju mitmetesse asutustesse ja haiglatesse, et saaks pojale abi, kuid asjata. Mäletan, et kord küll viidi Vallen lühikeseks ajaks Tartu Ülikooli Kliinikumi ravile. Ta sai seal vist kopsudele veidi abi. Vallen kasvas. Käis Leesi algkoolis, lõpetas 6 klassi. Siis tuli otsustada, mis saab temast edasi, sest ta ei olnud võimeline paljusid töid tegema. Onunaine Marja tuli siis isaga nõu pidama. Meie isa ütles talle: „Las õpib kingsepaks. See on istumise töö ega ole liiga raske.“ Marja sai selle peale väga pahaseks ja vastas isale: „See nüüd mõni nõuanne, minu pojast küll kingseppa ei saa.“

Marja käis Vallamajas ja ka Tallinnas otsimas rahalist abi, et oma poeg gümnaasiumi saata. Sügisel, kui koolid algasid, läks Vallen Tallinnasse Gustav Adolfi Gümnaasiumi edasi õppima.

Kui Linda lõpetas algkooli, saatis ema ka tema Tallinna gümnaasiumisse.

See pahandas külas nii mõnadagi perekonda, kes alati ütlesid, et koolid on nii kallid, et ei saa lapsi sinna saata. Kuidas Marja sellega hakkama sai? Vaene üksik lesknaine saadab kaks last linna gümnaasiumi. Külarahvas imestas väga selle üle. Marja ise ei rääkinud sellest kellegagi. Ta oli kange naine, kes võitles oma laste eest.

Linda ja Vallen lõpetasid mõlemad gümnaasiumi. Pärast emigreerus Vallen Rootsi ja töötas seal elu lõpuni raamatupidajana ja arhivaarina. Linda läks Pedagoogilisse instituuti matemaatikaõpetajaks õppima, kuid visati välja ülikoolist, sest ema oli rahvavaenlaseks kuulutatud.

Oli september 1944, kui viimast korda enne Eestist lahkumist käisin isakodus Kolga Leesil. Seal elas ka Marja oma noorema poja Kaljuga. Käisin siis ka neil külas, et jumalaga jätta. Stalini sõdalased olid juba Tartu vallutanud, sakslaste väeosad taganesid, olin otsustanud lahkuda.

Istusime Marjaga kahekesi nende avaras elutoas. Aknad olid avatud mere poole, valged pitskardinad liikusid tuules. Meri oli ilus ja vaikne. Kogu ümbrus oli nii rahulik.

Marja nägu oli täis kortse ja nahk päikesest pruuniks põlenud. Vaatasin seinal rippuvat suurendatud pulmapilti, mis võetud aastakümneid tagasi. Marja oli seal nii noor ja ilus oma valges looriga ehitud pulmakleidis ja Gustav oma kapteni univormis. Nad olid kaunis paar ja kui

õnnelikud olid nad seal pildil. Olid suured tulevikulootused. Kuid tihti juhtub see, et elul on teised plaanid. Mõnele antakse raskusi rohkem, teisele vähem.

Kui üle paljude aegade jälle külastasin Tallinna aastal 1980, kohtusin seal ka onutütre Lindaga. Ta elab Tallinnas ja veedab suved isakodus Leesil.

Linda jutustas siis mulle edasi oma ema saatusest. Ema küüditati pärast sõda 1946.aastal Siberisse, kus elas Minussinski krais. Enne veel pidi ta matma oma silmatera, noorima poja Kalju, kes lasti vene sõdurite poolt maha Leesi külatänaval. Pealekaebajaks osutus nende kommunistist naabrinaine Mahta Leinsoo, kes oli kuulnud, kuidas Kalju midagi ebasobivat Stalini kohta ütles ja vene soldatitele rusikat näitas.

Peale Stalini surma hakati inimesi Siberist koju laskma. Linda sõitis 1956.aastal Siberisse ema vaatama ja leidis võimaluse ta koju tuua. Kodumaja oli seisnud tühjana, kõik tuli uuesti korda teha. Aga Marja tervis ei olnud enam hea, ta ei jõudnud seda enam. Mälu oli nõrgaks jäänud ja Linda võttis ta viimaseks eluaastaks enda juurde Tallinna väikesesse keldrikorterisse. Marja suri 1958. aasta augustis. Liiva talu Leesil aga olid hõivanud hoopis võõrad inimesed.

Linda vend Vallen, kes kalapaadiga 1944. aastal Rootsi põgenes sai tänu oma haridusele ja heale peale tööd ning oli ka väga hea maletaja. Ta võitis mitmeid turniire ja karikaid. Linda näitas neid mulle, sest keegi tema sõpradest oli need peale Valleni surma mälestuseks toonud. Vallen suri 38-aastaselt.

Linda ise elas küüditamise ajal Tallinnas ja jäi ära viimata. Küll eksmatrikuleeriti ta ülikoolist kui rahvavaenlase tütar, kes ei sobi tulevaseks õpetajaks. Ta asus tööle Merekooli kantseleisse. Hiljem töötas TPI Energeetikateaduskonna dekanaadis. Koos abikaasa Helduriga korrastasid nad isamaja Leesil ja veedavad kõik oma suved seal. Kahjuks Lindal ja Helduril lapsi ei ole ja seega ei ole ka Marjal, vaatamata sellele, et ta sünnitas viis last, järeltulijaid.

See kange palju kannatanud naine Marja puhkab nüüd üle 30 aasta Leesi surnuaial. Tema tee on lõppenud. Puhka rahus!

Laine Marie Rosse (Palmroos)

Western Australia Bellevue

13.03.1991

VIRUMAA RAHVAÜLIKOOL KUNDAS

See asus Kunda mõisas Virumaa rannikul kaunis looduse keskel, nii 3 km Kunda alevist ida poole. Sakslastest mõisaomanikud olid suuremalt jaolt juba sõja ajal ja ka kohe pärast seda Eestist lahkunud. Nende mõisad ja lossid jäid Eesti Vabariigile.

Kunda kool oli mõeldud noortele neidudele ja meestele, kes olid lõpetanud 6-klassilise algkooli ka kel ei olnud raha minna linna gümnaasiumitesse edasi õppima.

Minu ajal oli seal 28 naisõpilast ja 14 noormeest. Tüdrukute magamistoad olid koolihoone teisel korrusel aga noormehed magasid ühes väikeses majas, nii umbes viie minuti tee kaugusel mõisahoonest.

Õppetöö kestis koolis 8 kuud – algas 1.oktoobril ja lõppes maikuu lõpus. Kooli õppekava oli väga huvitav. Palju oli praktilist õpet, nagu kodumajanduskoolis. Esimene töö neidudele oli kleidi õmblemine. See oli helesinine puuvillane valge kraega kleit. Seda pidi kandma köögis toidu valmistamisel ja söögitoas töötades. Klassis tundide ajal ei olnud vaja seda kanda. Õpilased valmistasid söögid kooli õpetajatele ja õpilastele. Toiduvalmistamist juhendas majapidamise õpetaja. Töögrupid kuuks ajaks ette olid kirjast raamatukogu teadete tahvil. Poisid köögitöid ei teinud, nemad õppisid tundma põllutöö masinaid ja tegid puutööd. Neil oli teine õpetaja. Tüdrukud õppisid veel kangakudumist, käsitööd ja pehme mööbli valmistamist.

Ühiselt klassis õppisime eesti keelt, matemaatikat, Eesti ajalugu, põllumajandust ja karjapidamist. Peale selle olid veel referaadid ja kirjalikud kohtud, mis olid huvitavad, sest seal tuli ette lahkarvamusi ja vaidlusi ettekantud teemade käsitlemises.

80% õpilastest olid talutütred ja-pojad. Meile õpetati ka talu eelarve koostamist. Ka oli meil õppkavas näitlemiskursus. Seda andis üks tuntud „Vanemuise“ näitleja, kelle nimi on mul kahjuks meelest läinud. Kursuse lõpus esinesime näitemänguga „Potilill ja karusammal.“, milles ka mina kaasa mängisin. Ka rahvatantse õppisime seal ja kõige lõpus saime tunnistused, millel hinded õppimisega toimetuleku kohta.

Need ilusad ajad ei lähe mul kunagi meelest. Igal laupäeva õhtul oli meil suures saalis koosviibimine. Õpilased oli jaotatud gruppidesse. Iga grupp pidi laupäeva õhtuks ettekande valmistama. Tavaliselt kolm noormeest tegid meile tantsumuusikat. Rita, kes oli köstri tütar,

oskas hästi klaveril tantsulugusid mängida. Sellest laupäevaõhtusest koosviibimisest võisid osa võtta ka ümbruskonnas elavad noore.

Kunda koolijuhatajaks oli sel ajal härra Ruus. Teda me austasime ja kartsime. Ta oli suur isamaalane, vaga, aus ja alati nii tõsine mees. Tema õpetas meile laulmist ja Eesti ajalugu. Ta korraldas hõimu õhtuid, kes ettekandeid tehti tema juhendamise all. Ta hindas väga meie vaba Eestit ja iseseisvust. Ta oli väga kurb selle üle, et tol ajal juba lasti venelaste sõjaväe baasid Eestisse. Ta teadis, et meil on rasked ajad ees. Sel talvel, kui mina Kundas olin, käis Soome-Vene Talvesõda. Meie, õpilased, olime kõik koos raamatukogus ja kuulasime raadiost Soome sõja teateid. Tundsime kaasa soomlastele ja laulsime ühiselt: „Finlandia, finlandia, ei sinna muidu saa, kui ainult sõjavangina. Mõned noormehed pidasid nõu üle talvise jäätunud mere Soome minna, et soomlasi nende võitluses vankade vastu aidata.

Siis kogus härra Ruus meid kõiki kokku ja manitses rahulikuks jääma. Ta seletas, kui raske on olla nii väike rahvas, keda üks suur riik soovib oma massiga hävitada. Härra Ruusi hääli oli nii kurb kui ta sõnas: „Rahunege, aeg on üürrike. Ka meil on ees rasked päevad.“ Tal oli tuline õigus.

Juba juunis olid k meie maal suur küüditamine ja ka koolijuhataja Ruus, sees tubli ja aus mees, küüditati kaugele e nagu paljud tuhanded teised süütu eestlased.

Meil oli kooli hümn, mida laulsime vaimustusega iga kord kui meie laupäevaõhtused koosolemised lõppesid. Hümnis sõnad olid järgmised:

Üles Eesti noorus julge
Üles Eesti noorus kõik,
Kellel süda soe ja selge-
Eesti armsaim asupaik.

Igal tunnil Eesti kutsub
Kutsub Eesti noorust kõik
Kellel süda rinnas tuksub
Eesti armsaim asupaik.

Künna hoolsalt kodupinda
Külva lootust rahva rinda,
Siis me maa lööb õitsema
Meie maa lööb õitsema.

Minuga koos õppis seal üks noormees, kes oli väga osav sõnu luuletuseks kokku seadma. Ta lasi ka sel ajal oma kulu ja kirjadega luulekogu trükkida. Ka mulle kinkis ta ühe oma luuleraamatukese. Härra Ruus valis välja sealt ühe luuletus ja komponeeris sellele viisi. Laulsime ka seda laulu tihti. Sõnad on mul veel siiani meeles, kahjuks ei mäleta selle luuletaja noormehe nime.

Kaks on kodu meil kallimat paika.
Üks on meil kodu, kesk väljade vaikust
ja teine me aadete algus.
Ärgake üles nüüd väljade lapsed,
Tormake tarkuse poole.

Üks on meil kodu kesk väljade vaikust
ja teine me aadete algus.

Sel laulul oli veel kolmas salm, mis on meelest läinud. Sellest on ju üle 50 aasta mööda läinud. Ei tea, kuidas mu kooli ja kaaslaste saatused on kujunenud. Kas kool ka pragu tegutseb? Vist mitte, sest kodu Eestis pole enam jäänud perepoegi ja –tütreid, kes vajaksid selliseid teadmisi ja oskusi. Mina olen siin kaugel Austraalias ja ainult kaunid noorusmälestused on minuga kaasas kuni elu lõpuni.

Laine Marie Rosse

28.märts 1991 West Australia, Bellevue